

KAPITA(FEVDA)LIZEM / OBSEŽNI ESEJ

Kdo ima jutrišnji dan?

Kapitalizem, fevdalizem in razmnoženi gospodar

Kratka zgodovina gospodarja, ki je izginil tako, da se je razmnožil

OSREDNJE VPRAŠANJE

*Kdo ima pravico odločati, kako bo uporabljen jutrišnji dan
drugega človeka?*

Na podlagi knjige Žepni vodič po kapita(fevda)lizmu, Emil Venn 2026

Sestavil Emil Venn 2026

Vsebina

Povzetek

- 01** Gospodar, ki je izginil tako, da se je razmnožil
- 02** Analogija kot kladivo in rentgenski posnetek
- 03** Podjetje, ki ga ni mogoče prodati
- 04** Hlapec in celostni socialni paket
- 05** Od gospodstva k funkcijam
- 06** Država se nauči videti
- 07** Ura vstopi v telo
- 08** Pogodba: svoboda in strukturirana nujnost
- 09** Podjetnik med pravnim naslovom, nadzorom in tveganjem
- 10** Socialna država: kolektivna zaščita in upravna odvisnost
- 11** Platforma kot zasebno ozemlje
- 12** Algoritem in oblast brez obraza
- 13** Lastništvo, renta, dolg in prehod od stvari k dostopu
- 14** Državljan kot razdrobljeni suveren
- 15** Zakaj ljudje sprejemajo, iščejo in reproducirajo hierarhijo
- 16** Kje fevdalna analogija odpove
- 17** Diagnostika kapita-fevdalne moči
- 18** Svoboda kot izhod, glas, lastništvo, varnost in čas
- 19** Institucionalna zasnova proti kapita-fevdalnemu zdrsu
- 20** Kdo ima jutrišnji dan?

Povzetek

Sodobna družba se opisuje z besediščem kapitalizma: trgi, pogodbe, konkurenca, zasebna lastnina, mobilnost in izbira. Toda čedalje večji del vsakdanjega življenja je organiziran prek odvisnosti od institucij, ki imajo v lasti infrastrukturo, prek katere morajo drugi ljudje delati, živeti, komunicirati, si izposojati denar in postajati vidni. Stari gospod se ni vrnil v srednjeveški opravi. Njegove funkcije so bile ločene, profesionalizirane, omejene in prerazporejene med delodajalce, banke, najemodajalce, javne oblasti, platforme in algoritme. Nobena posamezna institucija si ne lasti celotnega človeka, vendar ima lahko več institucij hkrati izvršljiv zahtevek do posameznega dela njegove prihodnosti.

Ta esej kapita-fevdalizma ne obravnava kot novega zgodovinskega obdobja, temveč kot konfiguracijo moči: kot način spraševanja, katere funkcije starejšega gospodstva so bile ločene, omejene in prerazporejene ter kje se lastništvo, določanje pravil, nadzor, sankcija in možnost izhoda ponovno zgostijo. Sprašuje se, kaj ostane, ko osebno gospodstvo zamenja neosebna organizacija; kako se nadzor nad zemljo spremeni v nadzor nad dostopom, podatki, krediti, ugledom in časom; zakaj lahko formalna svoboda obstaja skupaj z materialno nujnostjo; ter kje primerjava s fevdalizmom začne zavajati. Osrednja trditev je, da odločilni politični vir ni zgolj bogastvo, temveč praktična sposobnost odločanja o tem, kako bo uporabljen jutrišnji dan. Svobodne družbe zato ne določa zgolj obstoj pogodb ali volitev. Odvisna je od dejanske možnosti izhoda, odgovorne oblasti, razpršenega lastništva, socialne varnosti in zaščitnih področij časa, ki si jih delodajalec, upnik, najemodajalec, platforma ali javni urad ne morejo mimogrede prisvojiti.

1. Gospodar, ki je izginil tako, da se je razmnožil

Po običajni zgodbi evropske modernosti je bil fevdalizem odpravljen, na njegovo mesto pa je stopil kapitalizem. Stanovski položaj je odstopil pogodbi. Dedni stan je zamenjala zasebna lastnina. Zemljiško gospodstvo je zamenjalo podjetje. Podanik je postal državljan, hlapec zaposleni, vladar pa nosilec javne funkcije. Oblast ni več pripadala osebi, temveč instituciji. Sodobni svet je po tej razlagi svobodnejši, ker posameznik ni več rojen v vnaprej določeno mesto osebne hierarhije.

Ta zgodba je resnična, vendar nepopolna.

Modernost ni odpravila funkcij, ki so bile nekoč združene v gospodu. Ločila jih je. Fevdalni gospod je bil lahko hkrati zemljiški lastnik, lokalni sodnik, pobiralec davkov, vojaški posrednik, delodajalec, zaščitnik in politični nadrejeni. Sodobna ureditev takšno koncentracijo razume kot nevarno. Zato te vloge razporedi med različne institucije. Sodnik odloča o sporu, vendar nima v lasti sporne zemlje. Davčni urad pobira prihodke, vendar jih uradnik osebno ne obdrži. Najemodajalec prejema najemnino, vendar najemnika ne more zapreti. Delodajalec usmerja delo, vendar praviloma ne nadzoruje zakonske zveze, dedovanja, veroizpovedi ali prebivališča. Banka uveljavlja vračilo dolga, vendar formalno ne vlada celotnemu dolžnikovemu gospodinjstvu. Platforma nadzoruje vidnost in dostop, vendar vztraja, da zagotavlja zgolj tehnično infrastrukturo.

Ta razdrobitev je eden največjih dosežkov sodobnega političnega razvoja. Samovoljno oblast omejuje tako, da nobenemu posameznemu akterju ne dovoli obdržati celotnega svežnja pristojnosti. Toda razdrobitev ustvari tudi novo težavo: moč postane težje vidna. Človek, ki se sooča z enim gospodarjem, ve, kje je oblast. Človek, ki se sooča z dvajsetimi pogodbenimi, upravnimi, finančnimi in digitalnimi razmerji, oblast doživlja kot zaporedje specializiranih zahtevkov. Vsaka institucija pravi, da nadzoruje samo ozko področje. Delodajalec nadzoruje izmeno. Banka razpored plačil. Najemodajalec nadaljnjo uporabo stanovanja. Platforma dostop do strank. Zavarovalnica razvrstitev tveganja. Javni organ upravičenost. Algoritem razvrščanje. Nihče ne zahteva celotnega življenja, vendar je lahko življenje kljub temu v celoti rezervirano.

To je izhodišče kapita-fevdalizma. Ne trdi, da so sodobni zaposleni srednjeveški tlačani ali da so demokratične vlade fevdalna gospodstva. Takšni enačaji bi izbrisali odločilne razlike v pravu, nasilju, mobilnosti, državljanstvu in osebni svobodi. Primerjava namesto tega zastavlja funkcionalno vprašanje: kdo ima izvršljive pravice do dejavnosti, virov in prihodnjih odločitev drugega človeka?

Stari gospod je dejal: »Ubogaj, ker sem tvoj gospod.« Sodobna oblast govori z več glasovi. Sodnik pravi: »Upoštevaj odločitev, ker imam pristojnost.« Delodajalec pravi: »Opravi delo, ker si podpisal pogodbo.« Banka pravi: »Plačaj, ker je dolg zapadel.« Platforma pravi: »Sprejmi, ker so takšni pogoji uporabe.« Algoritem ne reče ničesar. Preprosto zniža oceno, skrije ponudbo, zavrne transakcijo ali zviša ceno.

Sprememba jezika je pomembna. Osebni ukaz postane neosebna nujnost. Odredba se ne kaže več kot volja nekoga, temveč kot naravni rezultat postopka. To je lahko zakonitejša, predvidljivejša in pravičnejša. Lahko pa povzroči tudi izhlapevanje odgovornosti. Uradnik je upošteval pravilo. Vodja je sledil cilju. Banka modelu. Platforma pravilniku. Algoritem podatkom. Pri rezultatu sodelujejo vsi; zdi se, da ga ni izbral nihče.

Oblast ni izginila. Samo organizirala se je bolje. Gospodar je izginil tako, da se je razmnožil: stari sveženj oblasti je bil razdeljen med urade, pogodbe, lastnike, postopke in institucije. Njegov grad postane organizacijska shema. Njegov oskrbnik postane vodja, referent, pooblaščenec za skladnost, moderator ali samodejno obvestilo. Njegov spomin postane podatkovna zbirka. Njegov ukaz postane rok. Njegova vrata postanejo geslo. Njegova naklonjenost postane ocena.

Osrednji problem ni več samo, kdo ima v lasti zemljo. Vprašanje je, kdo ima v lasti sisteme, prek katerih je mogoče priti do zemlje, dela, denarja, priznanja in priložnosti. Ključno vprašanje ni, ali je človek abstraktno pravno svoboden. Vprašanje je, ali lahko zavrne zahtevo, ne da bi izgubil materialne pogoje svobode.

2. Analogija kot kladivo in rentgenski posnetek

Štirje provokativni enačaji v središču Vennovega argumenta so namenoma pretirani:

Fevdalni gospod = sodnik
Cesar = minister
Hlapec = zaposleni
Tlačan = podjetnik

Tu »hlapec« pomeni podeželskega, pogosto pri gospodarju nastanjenega najetega služabnika; »tlačan« ostaja v namerno ostrem enačaju, medtem ko zgodovinska razprava v nadaljevanju pogosteje govori o odvisnem oziroma podložniškem kmetu.

To niso zgodovinske definicije. So kladiva. Najprej udarimo. Nato pogledamo, kaj se je razbilo in kaj je ostalo. Šele ko je steklo razbito, postanejo diagnostična orodja - rentgenski posnetek funkcij, skritih pod različnimi pravnimi imeni.

Takšna analogija je dragocena samo, če jo preizkusimo tudi tam, kjer sama odpove. Ne bi smela spraševati, ali sta dve instituciji enaki. Spraševati mora, kateri organizacijski problem obe rešujeta, s katerim mehanizmom, na čigav račun in pod kakšnimi omejitvami. Posebej uporabni so štirje preizkusi.

Prvi je prizor. Kako je razmerje videti v vsakdanjem življenju? Srednjeveški oskrbnik pride na kmetijo in zahteva delo na dan, ki ga je gospodinjstvo nameravalo uporabiti zase. Tovarniški zvonec označi začetek plačanega dne. Obvestilo na pametnem telefonu sporoči rok, obrok, spremembo ocene ali zahtevo, na katero se

je treba hitro odzvati. Tehnologije se razlikujejo, vendar se vsak prizor nanaša na razporejanje časa s strani zunanje oblasti.

Drugi je mehanizem. Kako se doseže pokorščina? Fevdalna obveznost lahko temelji na podedovanem položaju, običajnih dajatvah, jurisdikciji in grožnji s silo. Zaposlitev temelji na pogodbi, organizacijski hierarhiji in odvisnosti od plače. Dolg temelji na pravni obljubi, zavarovani z zavarovanjem terjatve, kaznimi in posledicami za kreditno sposobnost. Moč platforme temelji na dostopu, razvrščanju, omrežnih učinkih, ugledu in enostranskih pogojih. Mehanizmi niso enaki. Vsi pa lahko prihodnje ravnanje drugega človeka spremenijo v predvidljiv vir.

Tretji je ugovor. Kaj se je resnično izboljšalo? Sodobni zaposleni imajo pravno osebnost, plačo, delovnopravno zaščito, zasebno življenje, mobilnost in dostop do sodišč. Ministri funkcijo opravljajo začasno ter so omejeni z ustavo, volitvami, proračunom in pravom. Sodniki morajo odločitve obrazložiti in omogočiti pravna sredstva. Podjetniki lahko podjetje posedujejo, prodajo, zaprejo, preselijo ali preoblikujejo. Te razlike niso nepomembne. So vsebina sodobne svobode.

Četrta je meja. Kdaj analogija preneha razkrivati in začne izkrivljati? Če vsako delovno razmerje razglasimo za suženjstvo ali vsak davek za fevdalno dajatev, uničimo razlikovanja, ki jih potrebujemo za kritiko. Metafora, ki razloži vse, ne razloži ničesar. Namen ni razglasiti, da se zgodovina nikoli ni spremenila. Pokazati želi, da emancipacija pogosto spremeni obliko odvisnosti, namesto da bi odvisnost sama izginila.

Rentgenski posnetek razkrije pet ponavljajočih se organizacijskih vprašanj:

1. Kdo določa cilj?
2. Kdo nadzoruje sredstva, potrebna za njegovo dosego?
3. Kdo nosi tveganje, ko načrt ne uspe?
4. Kdo prejme presežek, ko uspe?
5. Kdo lahko odide in za kakšno ceno?

Ta vprašanja presegajo posamezna zgodovinska obdobja. Tlačansko gospodinjstvo, tovarna, ministrstvo, franšiza, zagonsko podjetje in digitalna platforma nanje odgovarjajo različno, vendar se jim nobena ureditev ne more izogniti. Analogija postane uporabna, ko razkrije neskladje med pravno obliko in dejansko močjo. Dve osebi sta lahko pred podpisom pogodbe formalno enaki, vendar ena nadzoruje redki vir, ki ga druga potrebuje za preživetje. Delavec ima lahko pravno pravico dati odpoved, vendar si ne more privoščiti izgube zdravstvenega zavarovanja ali stanovanja. Prodajalec lahko zapusti platformo, vendar drugje ne more doseči kupcev. Državljan ima lahko pravico do pritožbe, vendar nima časa, informacij in denarja, potrebnih za njeno uporabo.

Kapita-fevdalizem je zato najbolje razumeti kot diagnostiko koncentrirane odvisnosti. Pojavi se tam, kjer institucija nadzoruje dostop do nujnega področja, lahko enostransko spreminja pravila, trajno črpa vrednost, podraži izhod in jo je težko izpodbijati. Vsaka hierarhija ne izpolnjuje tega merila. Začasna, pregledna in izpodbojna hierarhija je lahko združljiva s svobodo. Nevarnost se začne, ko odvisnost postane trajna, nepregledna in se sama krepi.

Analogija spreminja tudi pomen lastništva. Lastništvo ni samo posedovanje predmeta. Je sveženj pravic do uporabe, izključevanja, prenosa, dohodka in odločanja. Srednjeveški gospod je lahko izvajal oblast, ker je zemlja nosila politične in družbene pristojnosti. Sodobna platforma lahko izvaja oblast, ker lastništvo infrastrukture prinaša moč določanja pogojev sodelovanja. Predmet se spremeni iz zemlje v sistem. Politično vprašanje ostane: katere oblike ukazovanja so skrite v lastninskih pravicah?

3. Podjetje, ki ga ni mogoče prodati

Srednjeveško kmečko gospodinjstvo si pogosto predstavljamo kot pasivno enoto, stisnjeno med zemljiškega gospoda, Cerkev in vladarja. Takšna slika zajame podrejenost, spregleda pa organizacijo. Kmetija ni bila samo družinsko bivališče. Bila je proizvodna enota, ki je morala usklajevati delo, živali, orodje, seme, hrano, obveznosti, vreme in nasledstvo. Nekdo je moral odločiti, kdo bo oral, popravljaj, skrbel, prevažal, shranjeval, se pogajal in čakal. Če je usklajevanje odpovedalo, rezultat ni bilo zamujeno četrletno poročilo. Bila je lakota.

Gledano od spodaj je bil podložniški kmet podrejen. Gledano znotraj gospodinjstva pa je bila ista oseba lahko upravitelj, delodajalec, načrtovalec in avtoriteta. Navzgor je dolgovala najemnino, delo, dajatve ali zvestobo. Navzdol je razporejala delo med družinske člane in hlapce. Zaradi tega dvojnega položaja je enačaj »tlačan = podjetnik« provokativen, vendar uporaben. Kmet je organiziral proizvodno enoto, vzdrževal sredstva, nosil neposredno tveganje in poskušal zagotoviti, da bo gospodarstvo sposobno proizvajati tudi naslednjo sezono.

Odločilna razlika je, da proizvodne enote ni bilo mogoče svobodno ločiti od družbenega položaja. Sodobni podjetnik lahko podjetje proda, zamenja panogo, ustanovi družbo, razglasi stečaj, se preseli ali dejavnost zapre. Srednjeveški imetnik odvisne kmetije posesti ni mogel nujno obravnavati kot sredstvo, s katerim bi lahko prosto razpolagal. Zemlja je bila hkrati preživetje, obveznost, identiteta in mesto v družbenem redu. Gospodarstvo ni bilo samo nekaj, kar je kmet upravljal. Bilo je institucionalna oblika, skozi katero je obstajal.

Ta razlika pojasni osrednjo značilnost sodobne gospodarske svobode: možnost, da se človek loči od svoje proizvodne vloge. Kdor lahko proda sredstvo, odstopi s funkcije ali zapre podjetje, ima možnost izhoda, ki je človek, vezan na status, nima. Toda sodobne ureditve pogosto ponovno ustvarjajo delne oblike neločljivosti. Lastnik majhnega podjetja je lahko osebno vezan na poročstva, najeme, davčne obveznosti, naročnine in ocene strank. Strokovnjak ima lahko kvalifikacije, ki imajo vrednost le znotraj določene jurisdikcije ali institucionalnega omrežja. Prodajalec, odvisen od platforme, je lahko formalni lastnik podjetja, vendar nima neodvisnega dostopa do trga. Lastnik stanovanja s hipoteko ima hišo v lasti, čeprav je več let njegovega prihodnjega dohodka zastavljenih banki.

Stara kmetija razkriva še nekaj: tlaka ni bila samo delo. Bila je naročnina na tuj koledar. Breme ni bilo samo v številu odvzetih ur, temveč v tem, kdo je odločal, kdaj najdragocenejši dan ni več tvoj. Čas je pomemben. Predstavljajmo si gospodinjstvo, ki dolguje več dni dela. Breme ni zgolj število ur. Je izguba nadzora nad tem, katere ure bodo odvzete. Kmetijsko delo je odvisno od vremena, letnih časov, zdravja živali in ozkih časovnih oken. Zahtevani dan ob napačnem trenutku lahko stane več kot več zahtevanih dni ob običajnem času.

Ta ugotovitev neposredno velja tudi za sodobno delo. Delodajalec lahko plača osem ur, vendar si hkrati pridobi določeno moč nad tem, kdaj bo teh osem ur opravljenih, ali se urnik spreminja, kako hitro se mora delavec odzvati in katere zasebne obveznosti zaradi tega postanejo nemogoče. Platforma vozniku morda ne ukaže, naj dela, vendar lahko najdonosnejša obdobja omogoči samo tistim, ki ostajajo stalno odzivni. Naročnik morda formalno ne nadzoruje dneva samostojnega izvajalca, vendar lahko ponavljajoče se nujne zahteve navidezno neodvisnost spremenijo v trajno razpoložljivost.

Najdragocenejši vir zato ni čas v abstraktnem smislu. To je čas, ki ga človek sam usmerja v trenutkih, ko je zares pomemben. Starš ima lahko več prostih ur, vendar ne tiste ure, ko otrok potrebuje skrb. Kmet ima lahko več dni, vendar ne suhega dne, potrebnega za žetev. Izvajalec je lahko prost med naročili, vendar ne more predvideti, kdaj bo prišla naslednja zahteva. Dolžnik lahko sam odloča, kako bo porabil denar, ki ostane, potem ko so stalna plačila že zahtevala prvi del vsakega meseca.

Kmetija razkrije tudi razporeditev tveganja. Kmečko gospodinjstvo je lahko nosilo neposredne posledice vremena, bolezni, slabe letine in pomanjkanja delovne sile, medtem ko so nadrejeni upravičenci ohranili pravice do dajatev. To ne pomeni, da je bila vsaka obveznost absolutna ali da je bil vsak gospod brezbrizen do propada.

Dolgotrajni sistemi so včasih omilili zahteve, ker bi uničenje proizvodne osnove škodovalo vsem. Strukturno vprašanje pa ostaja: kdo prvi prevzame izgubo?

Tudi sodobna podjetja tveganje razporejajo asimetrično. Zaposleni lahko prejemo določeno plačo, medtem ko lastniki nosijo nihanje dobička, vendar delavci ob propadu podjetja izgubijo službo. Majhni dobavitelji lahko velike kupce dejansko financirajo z dolgi plačilnimi roki. Franšizojemalci vlagajo lokalni kapital, medtem ko dajalec franšize nadzoruje blagovno znamko in standarde. Platformni delavci zagotovijo vozila, vzdrževanje, zavarovanje in čas brez naročil, medtem ko platforma nadzoruje povezovanje in ceno. Oznaka »podjetnik« lahko zato opisuje resnično samostojnost ali pa služi kot sredstvo za prenašanje tveganja navzdol, ne da bi se navzdol prenesel tudi nadzor.

Primerjava s kmetijo je dragocena, ker ne romantizira nobene strani. Podložniški kmet je imel praktično znanje, pobudo in odgovornost, vendar ni imel popolne možnosti izhoda. Sodobni podjetnik ima pravno samostojnost, vendar lahko deluje znotraj omrežij, katerih lastniki nadzorujejo ključne prehode. Bistveno vprašanje ni, ali je človek lastnik imena podjetja. Vprašanje je, ali nadzoruje pogoje, pod katerimi lahko podjetje preživi.

4. Hlapec in celostni socialni paket

Podeželski hlapec ni bil nujno neplačan. Pomembneje je, da plačila ni bilo mogoče čisto ločiti od življenja. V mnogih evropskih okoljih so služabniki živeli v delodajalčevem gospodinjstvu in prejeli mešani paket hrane, bivanja, oblačil, zaščite, ugleda, usposabljanja in denarja. Delo je bilo vgrajeno v življenje. Meja med plačo, socialnim varstvom, disciplino in gospodinjstvo je bila nejasna, ker jih je gospodinjstvo zagotavljalo skupaj.

Takšna ureditev je lahko zagotavljala varnost, zlasti mladim, ki so prehajali iz družinskega gospodinjstva proti vzpostavitvi lastnega doma. Lahko pa je ustvarila tudi skrajno ranljivost. Izguba položaja ni pomenila nujno le izgube dohodka, temveč tudi postelje, obrokov, družbenega položaja in priporočila, potrebnega za naslednje mesto. Odvisnost hlapca je bila močna, ker je več življenjskih nujnosti nadzoroval en sam vratar.

Sodobno mezdno delo te nujnosti loči. Delodajalec izplača denar. Delavec kupi hrano pri trgovcu, stanovanje pri lastniku ali banki, zavarovanje v javnem ali zasebnem sistemu, izobraževanje pri ustanovah in komunikacijo pri ponudnikih omrežij. Ta ločitev je globoka oblika osvoboditve. Delodajalcu ni več treba zagotavljati celotnega gospodinjstva, delavec pa praviloma ni vključen v družinski red delodajalca.

Toda ločitev odvisnosti ne odpravi. Razprši jo. Namesto enega gospodarja za skoraj vse se posameznik srečuje s številnimi specializiranimi ponudniki, od katerih vsak nadzoruje določeno nujnost. Delavec ne spi v delodajalčevi hiši, temveč morda v stanovanju, ki ga učinkovito obremenjuje hipoteka. Hrana je na voljo prek trga, vendar samo, dokler dohodek ne preneha. Zdravstvena varnost je lahko odvisna od prispevkov, zaposlitvenega statusa, premij ali pravil o upravičenosti. Komunikacija je lahko odvisna od zasebnih omrežij. Poklicni obstoj je lahko odvisen od digitalne identitete in ugleda.

Denar človeka deloma osvobodi od enega gospodarja tako, da mu omogoči, da posamezne življenjske nujnosti pridobi drugje. V namerno ostrejši formulaciji knjige nas denar deloma osvobodi od enega gospodarja tako, da si lahko nato sami poiščemo druge gospodarje. Osebna odvisnost se zmanjša; tržna odvisnost se poveča.

Ta sprememba ima dva nasprotna učinka.

Prvič, poveča izbiro. Delavec lahko zamenja trgovine, najemodajalce, zavarovalnice, ponudnike storitev in včasih delodajalce. Konkurenca lahko prepreči, da bi en sam ponudnik postal popolna oblast. Denar je prenosljiv. Prejemniku praviloma ne določa, kje mora jesti ali kaj mora obleči.

Drugič, ustvari sistem, v katerem lahko izguba denarja sproži hkratno izključitev iz več področij. Hlapec je lahko izgubil eno gospodinjstvo. Sodobni zaposleni, ki izgubi dohodek, pa se lahko hkrati sooči z najemnino, dolgom, zavarovanjem, prevozom, komunikacijskimi stroški in varstvom otrok. Sistem je upravno decentraliziran, prek denarja pa tesno povezan.

To pojasnjuje, zakaj formalne svobode dela ne moremo presojati samo na delovnem mestu. Pogajalska moč delavca je odvisna od širšega socialnega paketa. Dostopna stanovanja, zdravstveno varstvo, zaščita ob brezposelnosti, varstvo otrok, prevoz, izobraževanje in dostop do kreditov vplivajo na to, ali je odpoved resnična možnost. Delovno pravo lahko prepove prisilo, vendar lahko materialna negotovost brez neposredne grožnje ponovno ustvari pokorščino.

Izraz »zaposleni kot hlapec« je zato napačen, če govori o pravnem statusu, in uporaben, če govori o začasni vključitvi človekove delovne sposobnosti v organizacijo, ki je človek ne poseduje. Med delovnim časom organizacija praviloma določa cilje, postopke, linije poročanja, sprejemljivo vedenje in merila uspešnosti. Zaposleni ni prodal samega sebe. Začasno je svojo delovno sposobnost vključil v organizacijo, ki je ne poseduje.

Toda sposobnosti ni mogoče ločiti od človeka. Utrujenost se vrne domov. Stres prestopi mejo. Urnik vpliva na družinsko življenje. Nadzor spreminja vedenje pred delom in po njem. Poklicni ugled človeku lahko sledi med delodajalci. Delo na daljavo lahko zgodovinsko ločitev obrne tako, da podjetje znova pripelje v dom - ne kot osebnega gospodarja, temveč kot programsko opremo, koledar, kamero in obvestilo.

Sodobna pogodba o zaposlitvi je zato izjemna pravna konstrukcija: razmerje podrejenosti med formalno enakopravnima osebama. Ob sklenitvi pogodbe sta obe strani pravno enaki. Ko se pogodbeno razmerje začne, ena pridobi omejeno oblast usmerjanja druge. Legitimnost takšne ureditve je odvisna od omejitev: delovnega časa, varnosti, prepovedi diskriminacije, zasebnosti, zastopanja, pravil o odpovedi, minimalnih standardov in praktične možnosti odhoda.

Ključna razlika je med najeto delovno sposobnostjo in ujetim življenjem. Zaposlitev ostaja združljiva s svobodo, kadar je oblast določna, sorazmerna, pregledna in omejena. Proti kapita-fevdalizmu začne drseti, ko se vpliv delodajalca razširi na stanovanje, zavarovanje, priseljski status, sisteme ugleda, konkurenčne klavzule, nepredvidljivo razporejanje dela ali nadzor nad dostopom do poklica. Več življenjskih nujnosti ko je vezanih na eno samo organizacijsko razmerje, bolj se sodobni zaposleni z nasprotne strani približuje celostnemu paketu starega hlapca.

5. Od gospostva k funkcijam

Fevdalni gospod je združeval pristojnosti, ki jih sodobne institucije poskušajo ločiti. Ta ločitev se pogosto opisuje kot diferenciacija: politične, pravne, gospodarske, verske in upravne vloge postanejo med seboj ločene. Sodnik ni pobiralec davkov. Delodajalec ni duhovnik. Najemodajalec ni policija. Minister ni lastnik države.

Naslednja primerjava institucij ne enači. Prikazuje, kako so bile funkcije, nekoč združene v osebnem položaju, prerazporejene.

Funkcija, nekoč povezana z gospodvom	Sodobno institucionalno mesto	Sodobna varovalka	Trajna nevarnost
Nadzor nad zemljo in dostopom	Zasebni lastniki, banke, prostorski organi	Lastninsko pravo, najemno pravo, sodišča	Odvisnost od najemnine, izvršba, izključitev
Lokalno sojenje	Neodvisna sodišča in razsodišča	Obrazložitev, pritožba, izločitev, javno pravo	Stroški, dolgotrajnost, slepota kategorij
Pobiranje dajatev	Davčne uprave, upniki, platforme	Splošno pravo, pogodbe, nadzor	Samodejno črpanje, šibka pogajalska moč
Usmerjanje dela	Delodajalci, vodje, naročniki, platforme	Delovno pravo, sindikati, pogodbene omejitve	Nadzor, prekarnost, prikrito delovno razmerje
Vzdrževanje reda	Policija, regulatorji, sistemi skladnosti	Zakonitost, sorazmernost, pregled	Upravno prekrščenje, selektivno izvrševanje
Priznavanje identitete in statusa	Registri, licenčni organi, platforme	Pošten postopek, pravice do podatkov	Izključevanje prek evidenc, ocen in preverjanja
Zaščita in socialno varstvo	Socialna država, zavarovalnice, delodajalci	Pravice, univerzalnost, pritožbe	Odvisnost od upravičenosti in razvrščanja
Nadzor nad komunikacijo	Medijska podjetja, telekomi, platforme	Konkurenčno pravo, varstvo izražanja	Moč razvrščanja, odstranitev s platforme, zajemanje pozornosti

Stolpec s sodobnimi varovalkami je enako pomemben kot stolpec z nevarnostmi. Bistvo ni v tem, da modernost fevdalizem zgolj prikriva. Bistvo je, da je svoboda odvisna od institucionalne zasnove, ki spremlja razdrobitev. Moč postane manj osebna, vendar zato ne postane nenevarna. Postati mora odgovorna.

To najjasneje ponazarja sodnik. Sodobni sodnik nima v lasti strank, ozemlja ali predmeta spora. Funkcija ni dedna. Odločitev mora temeljiti na pravu in mora biti praviloma obrazložena. Postopki omogočajo dokaze, ugovor, pritožbo in pregled. To niso okrasne razlike. Ukaz spreminjajo v pristojnost.

Toda državljan, ki stoji pred sodnikom, se še vedno srečuje z asimetrijo. Sodnik ima oblast, da življenje prevede v pravne kategorije in izda zavezujočo odločitev. Državljan ima zgodbo; sodišče ima spis. Brez kategorij enaka uporaba prava ni mogoča. S kategorijami pa je del resničnosti vedno izključen. Sodobna težava zato ni odpraviti sojenja, temveč zagotoviti, da ostane odločanje popravljivo, obrazloženo, neodvisno in dovolj človeško, da opazi, kaj je kategorija spregledala.

Tudi minister podeduje delček suverene oblasti. Minister nima države v lasti in svoje funkcije praviloma ne more prenesti na otroka. Njegova oblast je začasna, pravno opredeljena, omejena s proračunom in politično izpodbojna. Toda začasna moč je še vedno resnična moč. Minister nadzoruje pozornost, imenovanja, pretok informacij, prednostne naloge in upravno energijo. Politični problem lahko postane nujen ali ostane zakopan, odvisno od tega, kaj pride na dnevni red.

Cesar ni postal minister. Razmnožil se je. Sodobna ustavna ureditev je nekdanji suvereni sveženj razrezala na funkcije, minister pa je postal začasni uporabnik enega njegovega dela. To je razlika med oblastjo kot lastnino in oblastjo kot službo. To je osrednji dosežek ustavne države. Nosilci javnih funkcij so uporabniki javne oblasti, ne njeni lastniki. Ključne morajo vrniti.

Toda ločitev oblasti ustvarja tudi vrzeli v odgovornosti. Ko škodljiva odločitev nastane v več uradih, lahko vsak akter pokaže drugam. Zakonodajalec je sprejel pravilo. Ministrstvo je izdalo navodilo. Organ je oblikoval

obrazec. Izvajalec je zgradil sistem. Uradnik je uporabil kategorijo. Programska oprema je ustvarila rezultat. Razdrobljenost omejuje osebno samovoljo, vendar lahko kolektivno samovoljo naredi težje izpodbojno.

Kapita-fevdalna analiza se zato ne sprašuje samo, ali so pristojnosti ločene, temveč tudi, ali odgovornost potuje skupaj z močjo. Institucija, ki lahko vpliva na človekovo preživetje, mora biti prepoznavna, sposobna pojasniti svoje ravnanje in izpodbojna. Sicer se sodobni posameznik sooča z razmnoženim gospodarjem brez naslova.

6. Država se nauči videti

Majhna skupnost lahko upravlja s pomočjo spomina. Ljudje poznajo družine, njihove zgodovine, meje, dolgove, ugled in izjeme. Velike organizacije se na takšno znanje ne morejo zanašati. Potrebujejo evidence. Rast držav, vojsk, obdavčitve, trgovine, cerkva, podjetij in socialnih sistemov je zato odvisna od revolucije upravne razvidnosti: imen, naslovov, parcel, mer, računov, kategorij, spisov in identifikacijskih oznak.

Ta preobrazba se pogosto doživlja kot upravni napredek. Evidence omogočajo kontinuiteto tudi po odhodu posameznega uradnika. Standardne mere povečujejo zanesljivost menjave. Registri varujejo lastništvo in identiteto. Računi razkrivajo krajo. Pisni postopki zmanjšujejo osebno favoriziranje. Človek lahko pokojnino zahteva kot pravico, ker so bili prispevki evidentirani; brez evidenc je pomoč odvisna od spomina ali usmiljenja.

Toda upravna razvidnost je tudi oblika moči. Preden lahko oblast prebivalstvo obdavči, rekrutira, ureja, zavaruje, odškoduje ali kaznuje, ga mora biti sposobna najti in razvrstiti. Oblasti človeka ni treba poznati v polnem, človeškem smislu. Prepoznati mora pravilen zapis.

Nasprotje lahko ponazorimo s preprostim prizorom. Vaščan pravi: »Imamo enega konja, vendar je hrom.« Register zapiše: »En konj.« Lokalna zgodba vsebuje kontekst; upravna kategorija vsebuje preštevnost. Nobena ni neuporabna. Zgodbo je težko razširiti na veliko merilo. Kategorijo je preprosto primerjati. Cena obsežnosti je rezanje podrobnosti.

Max Weber pomaga razložiti, zakaj mora biti uradnik zamenljiv. Oblast pripada funkciji, ne zasebni osebnosti nosilca funkcije. Spis naslednjemu uradniku omogoča nadaljevanje postopka. James C. Scott pomaga razložiti, zakaj mora državljani postati primerljivi. Država zapleteno lokalno resničnost poenostavi v standardizirane enote, ki jih je mogoče videti iz središča.

Ta dva razvoja ustvarita sodobno upravo. Uradnik postane neoseben; državljani postane upravno razvidni. Prvo zmanjšuje osebno favoriziranje. Drugo povečuje upravni doseg.

Enaka logika vodi tudi podjetje. Računovodstvo dogodka pretvarja v knjižbe. Kadrovske sistemi ljudi pretvarjajo v delovna mesta, razrede, kompetence in število zaposlenih. Logistika kraje pretvarja v vozlišča. Upravljanje tveganj negotovost pretvarja v kategorije. Sistemi uspešnosti dejavnosti pretvarjajo v kazalnike. Digitalne platforme vedenje pretvarjajo v podatkovne točke.

Težava ni v tem, da so takšne predstavitve lažne. Težava je, da so operativno nepopolne. Ocena je lahko točna glede tega, kar meri, in kljub temu povzroča krivico, ker je pomembno tudi tisto, kar izključuje. Kreditni model lahko napoveduje neplačilo in hkrati utrjuje preteklo izključevanje. Kazalnik produktivnosti lahko šteje dokončane naloge, vendar spregleda skrb, sodelovanje, popravila in preprečevanje težav. Pravilo socialnega sistema lahko dve gospodinjstvi obravnava kot enaki, ker obrazec ne vidi njunih različnih obveznosti.

Sodobna moč pogosto deluje prek avtoritete predstavitve. Ko je človek pretvorjen v spis, začne spis upravljati človeka. Napaka v imenu, naslovu, statusu, dolgu ali oceni lahko prepreči dostop do več institucij. Za popravek mora posameznik sistemu, ki ga je napačno opisal, dokazovati resničnost.

Srednjeveški gospod je potreboval oskrbnika, ki je vedel, kje gospodinjstvo živi. Sodobna institucija potrebuje identifikator. Hišna številka postane zgodnje uporabniško ime javne uprave. Številka računa postane koordinata v financah. Profil na platformi postane prenosljivi ugled. Biometrični označevalec obljublja, da bo zapis povezal s telesom.

Podatki preživijo tudi svoj namen. Informacija, zbrana zaradi dostave, postane dokaz o potrošnji. Informacija, zbrana zaradi zavarovanja, postane ocena tveganja. Informacija, zbrana zaradi prijateljev, postane oglaševalski profil. Informacija, zbrana zaradi udobja, postane napoved vedenja. Register se začne skromno; sekundarna uporaba postane ambiciozna.

Zato zasebnost ni samo skrivnost. Je pravica preprečiti, da bi znanje ene institucije postalo ukaz druge. Varstvo podatkov je meja med funkcijami, tako kot je meja ločitev sodne in gospodarske oblasti. Brez takšne ločitve se razmnoženi gospodar začne skozi informacije ponovno sestavljati.

Svobodna upravna ureditev zato potrebuje več kot samo točne podatke. Potrebuje omejitev namena, pravico do popravka, pojasnilo, sorazmernost, človeški pregled in ohranjanje konteksta, ki ga kategorije izpuščajo. Človek mora glede samega sebe ohraniti večjo avtoriteto kot njegov spis.

7. Ura vstopi v telo

Kmetijsko delo je pogosto organizirano po nalogah in naravnih ritmih. Žival je treba nahraniti, polje požeti, streho popraviti, obrok pripraviti. Delo se konča, ko je naloga opravljena ali ko razmere preprečijo nadaljevanje. Industrijska organizacija vse bolj standardizira čas sam. Izmena se začne ob določeni uri. Zvonec zazvoni. Prisotnost se zabeleži. Minute postanejo merljive enote uspešnosti.

E. P. Thompsonova analiza delovne discipline pokaže, da to ni samo tehnična sprememba. Gre za moralno preobrazbo. Točnost, rednost in učinkovita uporaba časa postanejo znaki značaja. Zamuda ni več samo nevednost; postane pomanjkanje discipline. Človek začne uro nositi v sebi.

Ta standardizacija omogoča izjemne dosežke. Vlaki vozijo po vozniških redih. Tovarne usklajujejo tisoče delavcev. Bolnišnice organizirajo izmene. Šole zbirajo učence. Plače je mogoče izračunati. Nadurno delo prepoznati. Javne storitve postanejo zanesljive.

Ura ni gospodar. Je njegov najbolj zanesljiv oskrbnik. Industrijski organizaciji ni več treba zahtevati le pravega dne; vsak dan standardizira v merljive intervale, ki jih je mogoče kupiti, primerjati, zapisati in nadzorovati. Gospodu ni več treba z osebnim ukazom zahtevati določenega dne. Organizacija kupi standardizirane časovne intervale in določi, kaj šteje kot njihova pravilna uporaba. Čas postane abstrakten, deljiv, primerljiv in izmenljiv.

Tovarniški delavec je svobodnejši od služabnika, vezanega na status, ker se razmerje začne s pogodbo in se lahko konča. Toda prodani časovni interval upravlja nekdo drug. Organizacija določi, kdaj začne ura teči, kakšen tempo se pričakuje, kdaj so odmori in kako se zabeleži odstopanje. Delavčev dan ni odvzet kot podedovana dolžnost. Kupljen je kot izmerjena sposobnost.

Digitalno delo to disciplino razširi prek vidne delovne izmene. Pametni telefon omogoča prilagodljivo delo, vendar tudi prilagodljivo vdiranje v zasebni čas. Sporočila prihajajo pred zajtrkom, med potovanjem, po večerji in med dopustom. Organizacija morda izrecno ne zahteva stalne razpoložljivosti. Lahko zgolj nagraduje hitro odzivnost, razporeja sestanke prek časovnih pasov ali ustvarja kulturo, v kateri molk povzroča strošek v ugledu.

Platforme dvoumnost še povečujejo. Platformni delavec se zdi svoboden, da se prijavi ali odjavi. Toda oblikovanje cen, razvrščanje in napovedi povpraševanja lahko pomenijo, da so ekonomsko smiselna samo

določena obdobja. Platforma delavcu ne ukaže, naj bo prisoten. Spodbude oblikuje tako, da svoboda formalno obstaja, donosna svoboda pa obstaja samo ob izbranem času.

Razlikovanje med ukazanim in vnaprej oblikovanim časom je bistveno. Sodobni sistemi se neposrednim ukazom pogosto izognejo tako, da uredijo okolje, v katerem ljudje izbirajo. Rok, razpored obresti, dinamična cena, kazen za odpoved ali ciljna vrednost uspešnosti lahko organizirajo vedenje, ne da bi človeški nadrejeni izdal ukaz.

Ura je vstopila tudi v potrošnjo. Obnavljanje naročnin, obroki posojil, zavarovalne premije, licence za programsko opremo, najemnine in davki prihodnost razdelijo na ponavljajoče se zahteve. Še preden se mesec začne, je del prihodka že razporejen. Dolžnik lahko svobodno porabi tisto, kar ostane, tako kot je lahko podložniški kmet uporabljal pridelek po izpolnitvi nadrejenih zahtev.

Zaradi tega hipoteka še ni enaka fevdalni dajatvi. Posojiljemalec je pogodbo izbral, v zameno prejme premoženje, uživa pravno varstvo ter lahko posojilo refinancira ali nepremičnino proda. Toda primerjava razkrije, kako prihodnje delo postane zavarovanje. Velik dolg ni samo številka. Je zahtevek do prihodnjega delovnega časa.

Najpomembnejša neenakost je zato morda neenakost časovne suverenosti. Nekateri lahko zavrnejo sestanek, preživijo zamudo, vzamejo dopust, počakajo na boljšo ponudbo ali prenesejo izreden dogodek. Drugi živijo znotraj tesno razporejenih obveznosti, kjer zamujena izmena, pozno plačilo ali nizka ocena povzročijo verižno škodo.

Bogastvo kupuje več kot dobrine. Kupuje sposobnost čakanja. Kupuje nadzor nad koledarjem. Kupuje pravico reči: »Ne danes.«

Teorija svobode, ki meri samo formalno izbiro, spregleda to časovno razsežnost. Človek ima lahko veliko možnosti, vendar nima časa, predvidljivosti ali finančne rezerve, da bi jih uporabil. Osrednje vprašanje zato postane ponavljajoče se vprašanje knjige: kdo ima pravico odločati, kako bo uporabljen jutrišnji dan drugega človeka?

8. Pogodba: svoboda in strukturirana nujnost

Sodobna družba številna neenaka razmerja upravičuje s pogodbo. Zaposleni se strinja, da bo delal. Najemnik, da bo plačeval najemnino. Posojiljemalec, da bo vrnil dolg. Uporabnik sprejme pogoje platforme. Izvajalec se zaveže zagotoviti rezultat. Soglasje ta razmerja ločuje od podedovanega statusa in neposredne prisile.

Ta razlika je nepogrešljiva. Človek, ki razmerje izbere in ga lahko konča, ima drugačen moralni in pravni položaj kot človek, rojen v stan, iz katerega ne more izstopiti. Pogodba tujcem omogoča sodelovanje, ne da bi pripadali istemu gospodinjstvu, veri, družini ali politični skupini. Osebno odvisnost spremeni v omejeno obveznost.

Toda pogodba je lahko pravno prostovoljna in jo je hkrati materialno težko zavrnilo. Stranki imata lahko enako pravno sposobnost, vendar se soočata z radikalno različnimi možnostmi. Ena potrebuje delovno silo; druga potrebuje dohodek, še preden zapade najemnina. Ena ponuja standardizirane pogoje; druga jih lahko sprejme ali izgine. Ena lahko tveganje razprši med tisoče transakcij; druga v eno pogodbo vложи svoj dom, kariero ali preživetje.

To soglasja ne razveljavi. Pomeni pa, da ima soglasje različne stopnje dejanske vsebine. Podpis odgovori na vprašanje: »Ali je bilo soglasje formalno dano?« Ne odgovori v celoti na vprašanje: »Katere druge možnosti so bile dejansko na voljo?« in »Kolikšno moč pogodba ustvari po podpisu?«

Kapita-fevdalna napetost se poveča, ko pogodba postane most, prek katerega je trajna odvisnost zasebno uzakonjena - zlasti kadar so pravila enostranska, izhod drag, pravic, podatkov, ugleda ali varnosti pa ni mogoče odnesti drugam. Pogoji uporabe lahko določajo govor, reševanje sporov, uporabo podatkov, pristojbine, razvrščanje, prekinitev in dostop. Uporabnik klikne enkrat; platforma si pridrži pravico, da pogoje vedno znova spreminja. Dogovor je videti dvostranski, vendar deluje kot pravilnik, ki ga je izdal lastnik ozemlja.

Pogodbe o zaposlitvi lahko vsebujejo določila o zaupnosti, prenosu pravic intelektualne lastnine, omejitvah mobilnosti, pravicah do nadzora, diskrecijskem odločanju o nagradah in širokih opredelitvah kršitev. Kreditne pogodbe lahko sprožijo stroške, predčasno zapadlost, zaseg zavarovanja ali negativno poročanje. Najemne pogodbe lahko določajo dostop do temeljnega prostora zasebnega življenja. Franšizne pogodbe lahko nadzorujejo videz, dobavitelje, cene, postopke in prenos.

Težava ni v tem, da so takšni pogoji vedno zlorablajoči. Zapleteno sodelovanje zahteva pravila. Vprašanje je, ali ima šibkejša stran dejanski glas, razumevanje, alternative in učinkovito pravno sredstvo. Pogodba je manj podobna srečanju volj, kadar ena stran napiše pravno okolje za večkratno uporabo, druga pa vanj zgolj vstopi.

Stari red je človeka vezal prek statusa. Sodobni red ga lahko veže prek nakopičenih obveznosti. Nobena posamezna obljuba ni popolna. Skupaj pa lahko ustvarijo gosto mrežo: hipoteka, zavarovanje, najem, šolnine, naročnine, davki, pravila platform, delovne dolžnosti in družinske obveznosti. Človek ostane pravno mobilni, vendar gibanje postane drago, ker je treba hkrati razvezati veliko ureditev.

To je strukturirana nujnost. Od neposredne prisile se razlikuje, ker noben uradnik človeku ne ukaže, naj izbere eno pot. Namesto tega institucije oblikujejo ceno alternativ. Delavec lahko svobodno zapusti službo, vendar izguba dohodka ogrozi stanovanje. Najemnik lahko svobodno zavrne zvišanje najemnine, vendar zaradi stroškov selitve in lokalnega pomanjkanja zavrnitev postane nerealna. Prodajalec lahko zapusti platformo, vendar so kupci zbrani tam. Posojiljemalec lahko neha plačevati, vendar so posledice zasnovane prav zato, da je neplačilo nevzdržno.

Pravilen odgovor ni odpraviti pogodbo. Treba jo je civilizirati. Sodobno pravo to že počne z minimalnimi plačami, varnostnimi pravili, varstvom potrošnikov, omejitvami oderuštva, varstvom najemnikov, stečajem, obveznostmi razkritja, kolektivnim pogajanjem, konkurenčnim pravom, pravicami do zasebnosti in sodnim nadzorom nepoštenih pogojev. Ta pravila priznavajo, da lahko zasebni dogovori ustvarjajo javne oblike moči.

Globlje načelo je, da svobode ni mogoče v celoti prenesti na trenutek soglasja. Človek se državljanstvu ne odpove s tem, ko vstopi na delovno mesto, najame dom, si izposodi denar ali odpre račun. Pravice morajo človeku slediti v institucije. Sicer zasebna pogodba postane majhna ustava, ki jo je napisala močnejša stran.

Vprašanje zato ni samo, ali je človek soglašal. Vprašanje je, kakšno oblast dogovor ustvari, kako dolgo traja, kako pregledno deluje, kako jo je mogoče izpodbijati in ali je izhod mogoče preživeti. Soglasje legitimnost začne. Ne dokonča je.

9. Podjetnik med pravnim naslovom, nadzorom in tveganjem

Podjetnik v kapitalistični kulturi zaseda junaško mesto. Predstavljamo si ga kot človeka brez gospodarja: samousmerjenega, pripravljenega nositi tveganje, iznajdljivega in odgovornega. Za razliko od zaposlenega ima podjetnik podjetje v lasti ali vsaj nadzoruje njegovo smer. Za razliko od uradnika ne čaka na dovoljenje. Za razliko od podložniškega kmeta lahko proda, se preseli, širi, zapre ali začne znova.

To so resnične svoboščine. Toda podoba začne zavajati, ko lastništvo predstavi kot neodvisnost od vseh nadrejenih zahtevkov. Podjetje je pogosto točka, kjer se sreča veliko zahtevkov. Zaposleni pričakujejo plače. Dobavitelji plačilo. Najemodajalci najemnino. Banke obroke. Zavarovalnice premije. Davčni organi prijave in prihodke. Regulatorji skladnost. Stranke dobavo. Platforme provizije. Šele ko so te obveznosti poravnane, lastnik ugotovi, ali je kaj ostalo.

V tem je moč enačaja »tlačan = podjetnik«. Primerjava ne zanika lastninskih pravic ali mobilnosti. Izpostavi skupen organizacijski položaj: človeka, ki usklajuje proizvodnjo, nosi neposredno negotovost in rezultat razdeli med upravičence, katerih zahtevki imajo lahko prednost.

Podložniški kmet se je bal vremena, bolezni in obveznosti. Sodobni podjetnik se boji sprememb povpraševanja, obrestnih mer, regulacije, tehnoloških sprememb, zamujenih plačil, sporov in odvisnosti od platform. Oba morata ohraniti proizvodno sposobnost v prihodnost. Oba se lahko znotraj svoje enote zdita močna, hkrati pa ostajata podrejena širšemu redu.

Analogija je posebej ostra pri majhnih podjetjih. Multinacionalna družba se lahko pogaja z vladami, posojilodajalci, delavci in dobavitelji. Majhna trgovina, izvajalec, kmet ali neodvisni strokovnjak ima lahko formalno lastništvo, vendar malo tržne moči. Človek nadzoruje vsakodnevno delovanje, ne more pa nadzorovati najemnine, pristojbin platforme, plačilnih rokov, stroškov financiranja, cen energije ali pravil, ki jih določijo dominantni kupci.

Sodobno gospodarstvo tveganje pogosto prenaša navzdol tako, da odvisnost preimenuje v podjetništvo. Delavec postane samostojni izvajalec ter zagotovi vozilo, opremo, zavarovanje, vzdrževanje, čas brez dela in davčno administracijo. Naročnik obdrži nadzor nad cenami, dostopom, standardi in odnosi s strankami. Delavec dobi samostojnost pri drobcih izvedbe, ne pa pri komercialni arhitekturi.

Takšna ureditev je lahko legitimna, kadar je neodvisnost resnična. Mnogi cenijo nadzor nad urnikom, strankami, metodami in rastjo. Diagnostično vprašanje je, ali tveganje in nadzor potujeta skupaj. Če delavec nosi podjetniško tveganje, platforma ali naročnik pa obdrži delodajalcu podoben nadzor, oznaka »neodvisen« postane pravni kostum.

Franšizing ponuja še en primer. Franšizojemalec lahko vloži kapital, zaposluje ljudi in nosi lokalno izgubo. Dajalec franšize nadzoruje blagovno znamko, sisteme, dobavitelje in pogodbene standarde. Razmerje lahko ustvari uspešno sodelovanje, lahko pa spominja tudi na večplastno posest: lokalni operaterji obdelujejo zemljo, ki jo nominalno posedujejo, nadrejeni lastnik pa določa pogoje proizvodne legitimnosti.

Kredit primerjavo poglobi. Mnoga podjetja začnejo z izposojenim denarjem in osebnimi poroštvi. Lastništvo je zato pogojno. Podjetniku po poplačilu upnikov pripada pozitiven preostanek, izgubo pa nosi pred njimi. Lastnik podjetja je lahko družbeno opisan kot kapitalist, ekonomsko pa deluje kot upravitelj za imetnike dolga, najemodajalce in platforme.

Bistvo ni v tem, da so upniki paraziti ali zaposleni neupravičeni do svojih zahtevkov. Kredit omogoča naložbe; plače plačujejo delo; davki financirajo javne dobrine; najemnina omogoča dostop do premoženja. Bistvo je, da retorika popolne podjetniške suverenosti skriva hierarhijo zahtevkov.

Bolj realističen opis razlikuje tri razsežnosti:

- **Pravni naslov:** kdo je pravni lastnik podjetja?
- **Nadzor:** kdo določa ključne pogoje delovanja?
- **Preostalo tveganje:** kdo prvi izgubi, ko prihodki odpovejo?

Kapita-fevdalne razmere nastanejo, ko pravni naslov ostane spodaj, nadzor in tveganje pa se razmakneta. Nominalni lastnik nosi izgubo, medtem ko nadrejene institucije določajo pravila. Kapita-fevdalna napetost je največja, ko se pravni naslov, nadzor in tveganje razidejo: nižji udeleženec nosi tveganje, višja institucija pa obdrži nadzor nad ceno, dostopom, standardi, strankami ali pravili sodelovanja.

Rešitev ni romantiziranje majhnega lastništva ali obsojanje velikosti. Rešitev so resnično pluralni trgi. Dostop do financiranja, interoperabilne platforme, pošteni plačilni roki, prenosljiv ugled, pregledno razvrščanje, razumen insolvenčni postopek, združeno lastništvo in konkurenčna politika širijo podjetniško možnost, da zapusti eno hierarhijo, ne da bi pri tem izgubil podjetje samo.

Podjetniška svoboda ni odsotnost obveznosti. Je sposobnost pogajanja o obveznostih med več resničnimi alternativami.

Podjetnik kljub temu ostaja resnični nosilec preostanka: ko so plačani zaposleni, dobavitelji, najemnina, upniki, davki in drugi prednostni zahtevki, tisto, kar ostane - dobiček ali izguba - pripada podjetniku.

10. Socialna država: kolektivna zaščita in upravna odvisnost

Industrijska družba ustvari posebno težavo. Delavci so pravno svobodni, vendar materialno odvisni od plače. Bolezen, poškodba, brezposelnost, invalidnost, starševstvo in starost lahko prekinajo dohodek, ne pa potrebe. Formalna svoboda ne plača hrane ali strehe.

Socialna država odgovori tako, da del življenjskega tveganja kolektivizira. Podpora ni več zgolj usluga delodajalca, družine, Cerkve, najemodajalca ali dobrotnika. Postane pravica, utemeljena v pravu. To je odločilen prelom z osebnim gospodvom. Usmiljenje je odvisno od volje dajalca; pravico je mogoče zahtevati.

Toda pravica potrebuje upravo. Sistem mora vedeti, kdo je prispeval, kdo je upravičen, kateri dogodek se je zgodil, koliko pripada in kako dolgo. Socialna država zato širi hkrati varnost in upravno razvidnost. Človeka pred tržno izključitvijo varuje tako, da ga postavi v javno evidenco.

Ta dvojni značaj ustvarja trajno napetost. Socialno državo lahko opišemo kot kolektivni zavarovalni mehanizem, ki je nastal, ker trgi in družine ne varujejo zanesljivo vseh. Lahko pa postane tudi vsiljiv razvrščevalec, ki ljudi deli na upravičene in neupravičene, spremlja vedenje in v trenutkih ranljivosti zahteva dokazila.

Pomembno nasprotje ni med svobodo in birokracijo. Pravice brez birokracije pogosto postanejo neenake usluge. Izziv je oblikovati birokracijo, ki služi pravici, namesto da bi pravica služila postopku.

Socialna zaščita spreminja pogajalsko moč daleč prek samega prejemka. Zavarovanje za primer brezposelnosti olajša zavrnitev nevarnega ali zlorablajočega dela. Univerzalno zdravstveno varstvo prepreči, da bi zaposlitev postala vratar zdravljenja. Javno izobraževanje zmanjšuje odvisnost od podedovanega bogastva. Pokojnine zmanjšujejo odvisnost od otrok ali delodajalcev. Stanovanjska pomoč lahko prepreči takojšnjo brezdomnost. V vsakem primeru država ustvarja materialno osnovo za izhod iz zasebne oblasti.

Zato socialna država ni preprosto še en gospodar. Socialna država ni fevdalni gospod, ki se je naučil govoriti prijazno. Je zgodovinski odgovor na dejstvo, da lahko pravna svoboda brez materialne varnosti ustvari novo

odvisnost. Del tveganja kolektivizira takrat, ko trg za človeka izgubi zanimanje. Demokratična legitimnost, splošno pravo, obdavčitev, univerzalnost in pritožba ločujejo javno oskrbo od fevdalne zaščite.

Toda javna oblast lahko odvisnost ponovno ustvari, kadar je dostop pogojen, nepregleden, stigmatiziran ali politično nestabilen. Upravičenec bo morda moral znova in znova dokazovati nezmožnost. Družina lahko prilagodi vedenje, da ne izgubi upravičenosti. Človek se lahko izogne začasnemu delu, ker majhno povečanje dohodka sproži večjo izgubo prejemkov. Birokratska napaka lahko podpora prekine brez pravočasnega človeškega pravnega sredstva.

Rezultat je upravna različica negotovosti: človek je zaščiten, vendar mora ostati pravilno razvrščen. Obrazec postane vrata. Referent postane tolmač. Podatkovna zbirka postane spomin potrebe.

Globlje razlikovanje je med univerzalnimi državljskimi pravicami in diskrecijsko pomočjo. Univerzalni sistemi zmanjšujejo osebno moč uradnikov, ker upravičenost sledi širokemu statusu: prebivališču, starosti, invalidnosti, starševstvu ali prispevkom. Zelo ciljno usmerjeni sistemi lahko vire uporabljajo učinkovito, vendar povečujejo nadzor in spore na mejah kategorij.

Kapita-fevdalni zdrs se pojavi, ko socialna država preneha širiti samostojnost in namesto tega revščino upravlja s trajno pogojenostjo. Sistem, ki ljudi zgolj ohranja poslušne na robu preživetja, je manj temelj svobode kot aparat družbene discipline.

Rešitev ni upravna nedolžnost. Noben velik sistem ne more delovati brez kategorij. Rešitev je izpodbojno razvrščanje: jasna pravila, dostopne razlage, možnost popravka, neodvisen pregled, človeška presoja v izjemnih primerih ter prejemki, zasnovani tako, da podpirajo gibanje, ne da ga kaznujejo.

Socialna država pokaže, zakaj mora metafora gospodarja ostati disciplinirana. Javna oblast lahko prisilno pobira davke in določa upravičenost, hkrati pa ustvarja ceste, šole, sodišča, skrb in varnost, ki omogočajo zasebno neodvisnost. Ista institucija je lahko koncentracija moči in zaščita pred drugimi koncentracijami moči.

Pravilno vprašanje ni, ali je država gospodar. Vprašanje je, ali lahko državljani upravljajo gospodarja, ki so ga kolektivno ustvarili.

11. Platforma kot zasebno ozemlje

Digitalna platforma se predstavlja kot posrednik. Povezuje voznike in potnike, kupce in prodajalce, ustvarjalce in občinstva, gostitelje in goste, delavce in naročnike. Trdi, da osnovne dejavnosti nima v lasti. Zagotavlja zgolj prostor, kjer se drugi srečujejo.

Toda nadzor nad mestom srečanja lahko postane nadzor nad trgom. Platforma določa vstop, razvrščanje, pristojbine, vidnost, plačilo, ugled, reševanje sporov in odstranitev. Piše pravila, opazuje vedenje, spreminja okolje in prejema delež transakcij. Hkrati spominja na trg, regulatorja, najemodajalca in sodišče.

To v zgodovinskem smislu ni fevdalizem. Uporabniki niso vezani na zemljo in platforma nima javne suverenosti. Organizacijska analogija pa je nenavadno močna, ker platforma upravlja zasebno ozemlje, katerega vrednost izvira iz prisotnosti drugih. Omrežni učinki podražijo odhod. Več udeležencev ko se zbere na enem mestu, težje je zgraditi alternativo.

Srednjeveško gospodstvo je nadzorovalo dostop do produktivne zemlje. Platforma nadzoruje dostop do produktivne vidnosti. Prodajalec ima lahko v lasti zalogo, ne pa pozornosti kupcev. Voznik ima lahko avto, ne pa toka naročil za vožnjo. Ustvarjalec ima lahko vsebino, ne pa distribucijskega kanala. Razvijalec lahko izdela aplikacijo, vendar je odvisen od odobritve trgovine z aplikacijami, njene strukture pristojbin in razvrščanja v iskanju.

Lastništvo se zato premakne eno raven navzgor. Udeleženec ima v lasti proizvodno orodje; platforma ima v lasti okolje, v katerem to orodje postane vredno.

Moč platforme ima pogosto ustavni značaj. Pogoji uporabe delujejo kot zasebno pravo. Moderacijski sistemi kot policija in sodišča. Sistemi razvrščanja razporejajo priložnosti. Oblikovne odločitve določajo dopustno vedenje. Platforma pa svojo legitimnost praviloma utemeljuje pogodbeno, ne politično. Uporabniki so soglašali.

Tako nastane upravljavski primanjkljaj. Javne institucije morajo pravila utemeljevati s pravom, postopkom in demokratično oblastjo. Platforme pravila pogosto spreminjajo enostransko, komunicirajo prek samodejnih obvestil in ponujajo omejena pravna sredstva. Njihove odločitve imajo lahko javne posledice, obravnavane pa so kot zasebna administracija.

Težavo povečuje informacijska asimetrija. Platforma trg vidi v celoti. Pozna povpraševanje, ponudbo, stopnje konverzije, cene, lokacije, vedenje pri iskanju in uspešnost. Posamezni udeleženci vidijo le del vmesnika. Platforma lahko eksperimentira z okoljem, spreminja spodbude in napoveduje odzive. Uporabnik težko razlikuje nevtralen tržni rezultat od rezultata, ki ga je platforma zasnovala.

Voznik vidi manj naročil in ne ve, ali je povpraševanje upadlo, se je spremenilo razvrščanje, je odločala lokacija ali pa je bila uporabljena skrita kazen. Prodajalec vidi manj obiska in ne ve, ali so tekmeci postali boljši, ali je oglaševanje postalo nujno ali pa se je spremenil priporočilni sistem. Ustvarjalec vidi manjši doseg in ne more vedeti, ali se je spremenilo zanimanje občinstva ali pravila distribucije.

To je moč skozi negotovost. Oskrbnik je nekoč prišel do vrat. Platforma spremeni pokrajino, še preden udeleženec prispe.

Platforma lahko loči tudi nadzor od odgovornosti. Delavci so opisani kot neodvisni. Prodajalci odgovarjajo za izdelke. Gostitelji za nepremičnine. Uporabniki za vsebino. Platforma nadzoruje arhitekturo, hkrati pa zanika odgovornost za vsebino razmerja.

Pošteno platformno gospodarstvo zato potrebuje več kot potrošniško izbiro. Potrebuje načela upravljanja: pregledne pristojbine, razločljivo razvrščanje, učinkovito pritožbo, pošten postopek pred izključitvijo, prenosljivost podatkov, interoperabilnost, kolektivno zastopanje, jasno opredelitev zaposlitvenega statusa in omejitve samopreferiranja dominantnih vratarjev.

Cilj ni vsako platformo spremeniti v javni organ. Treba je priznati, da lahko lastništvo ključne digitalne infrastrukture ustvari kvazijavno moč. Kjer je izhod nerealen, dostop pa nujen, mora zasebno upravljanje pridobiti javne obveznosti.

Platforma postane kapita-fevdalna ne zato, ker je digitalna, temveč takrat, ko lastništvo nujnega prehoda istemu akterju omogoči določati pravila, opazovati skladnost, nalogati posledice in nadzorovati nadaljnji dostop. Kdor poseduje vrata, mu ni treba posedovati človeka.

12. Algoritem in oblast brez obraza

Osebna oblast ima obraz. Vlada, vodjo, sodnika ali uradnika je mogoče vprašati, obtožiti, prepričati, osramotiti ali zamenjati. Avtomatizirani sistemi obljublajo zmanjšanje pristranskosti z dosledno uporabo pravil. Lahko obdelajo več primerov, zaznajo vzorce, razporejajo vire in pospešijo storitve.

Algoritmčna oblast pa uvaja novo obliko razdalje. Rezultat prispe brez vidnega odločevalca. Ocena pade. Transakcija je zavržena. Oglas izgine. Človek je razvrščen kot tvegan, sumljiv, manj uspešen ali nepomemben. Zdi se, da je rezultat proizvedel sistem, ne da bi ga kdo izbral.

Ta jezikovni premik je politično pomemben. »Odločil sem se« postane »model kaže«. Človeški akter se umakne za tehnično nujnost.

Algoritmi niso nevtralni zgolj zato, ker so matematični. Vgrajujejo odločitve o ciljih, podatkih, kategorijah, prarih, stroških napak in sprejemljivih kompromisih. Kreditni model mora določiti, kaj šteje kot tveganje. Sistem za zaposlovanje, kdo je zaželen kandidat. Sistem za odkrivanje goljufov, katere lažno pozitivne rezultate je pripravljen sprejeti. Priporočilni sistem mora določiti, kaj bo maksimalni: pozornost, prihodek, zadovoljstvo, varnost ali kaj drugega.

Najpomembnejša odločitev se lahko zgodi, še preden model začne delovati. Zgodi se takrat, ko institucija izbere cilj.

Algoritmično upravljanje poveča tudi obseg plitke moči. Fevdalni gospod je lahko majhno število ljudi poznal globoko. Digitalni sistem lahko z malo konteksta razvrsti milijone ljudi. Njegova moč je široka, vendar plitka. Ne razume človekovega življenja; prepoznava vzorce, povezane s podobnimi zapisi.

To lahko izboljša pravičnost, kadar je človeška presoja koruptivna, nedosledna ali pristranska. Lahko pa tudi industrializira napako. Slaba človeška odločitev škoduje enemu primeru. Slabo pravilo lahko škoduje kategoriji. Slab model lahko isto popačenje ponavlja z ogromno hitrostjo.

Prizadeti človek se sooči s posebno težavo: kako izpodbijati rezultat, če ne pozna razloga. Klasičen pošten postopek predpostavlja prepoznavno odločitev, uporabljeno pravilo in odgovorno oblast. Algoritmični sistemi lahko vključujejo lastniško programsko kodo, več izvajalcev, spreminjajoče se podatke in verjetnostne rezultate. Pojasnilo se tehnično in institucionalno razdrobi.

Kapita-fevdalna moč se pojavi, ko je model hkrati posledičen in neodgovoren. Človek se mora rezultatu prilagoditi, vendar ga ne more pregledati, izpodbijati ali se mu smiselno izogniti. Ocene ugleda lahko postanejo oblika digitalnega statusa. Za razliko od podedovanega stanu nastajajo neprestano skozi vedenje. Kljub temu se lahko strdijo v trajen položaj, zlasti kadar več sistemov ponovno uporablja podobne podatke.

Oblast modela lahko vedenje preoblikuje še pred izrecno kaznijo. Delavci se naučijo predvidevati metrike. Vozniki se postavljajo glede na napovedi povpraševanja. Ustvarjalci prilagodijo izražanje priporočilnim sistemom. Zaposleni optimizirajo vidne naloge. Državlani se naučijo, kateri odgovori ustrezajo obrazcem. Človek postane oskrbnik samega sebe in se neprestano prilagaja nevidnemu ocenjevalcu.

To ni samo nadzor. Je samoupravljanje pod pričakovano oceno.

Pravilen odziv ni niti slepo zavračanje niti slepa vera. Avtomatizirane sisteme je treba presojati glede na oblast, ki jo izvajajo. Priporočilo z majhnimi posledicami lahko prenese nepreglednost, ki bi bila nesprejemljiva pri zaposlovanju, kreditih, socialnih pravicah, policiji, zdravstvu ali dostopu do bistvenih storitev.

Legitimen sistem bi moral zagotavljati najmanj pet varovalk: obvestilo, da se uporablja avtomatizacija; razumljivo pojasnilo odločilnih dejavnikov; dostop do relevantnih podatkov; smiselni človeški pregled; in odgovornost institucije, ki se ne more razbremeniti odgovornosti tako, da okrivi orodje.

Algoritem morda nima obraza. Organizacija, ki ga uporablja, mora imeti naslov.

13. Lastništvo, renta, dolg in prehod od stvari k dostopu

Klasični kapitalizem slavi zasebno lastnino, ker lahko lastništvo podpira neodvisnost. Gospodinjstvo, ki ima v lasti zemljo, orodje, prihranke ali dom, ima vire, ki niso neposredno odvisni od dovoljenja drugega. Lastnina je lahko neenaka in izključujoča, vendar lahko razpršena lastnina državljanke varuje tako pred tržno kot pred državno močjo.

Na številnih sodobnih področjih lastništvo dopolnjujejo - včasih pa ga tudi nadomeščajo - ureditve dostopa. Stanovanje se najema. Programska oprema licencira. Mediji pretakajo. Naprave so odvisne od oddaljenih storitev. Poklicna orodja zahtevajo naročnino. Vozila lahko vsebujejo funkcije, ki jih aktivira plačilo. Podatki so shranjeni v sistemih, ki jih nadzorujejo drugi. Uporabnik dobi udobje in nižji začetni strošek, vendar pridobi manj trajnih pravic.

Dostop sam po sebi ni slabši. Najem je lahko učinkovit, kadar so potrebečasne. Naročniške storitve lahko razporedijo stroške in zagotovijo vzdrževanje. Sistemi v oblaku lahko ponudijo zmogljivosti, ki jih posameznik sam ne bi mogel zgraditi. Nevarnost nastane, ko dostop postane edina realna oblika sodelovanja, ponudnik pa obdrži enostranski nadzor.

Razlika je med transakcijo, ki se konča, in razmerjem, ki se mora nadaljevati. Lastništvo lahko konča oblast prodajalca nad predmetom. Dostop oblast ponudnika ohranja, ker je treba plačilo, preverjanje pristnosti, združljivost ali dovoljenje obnavljati.

Renta je zato več kot plačilo za stanovanje. Je splošna gospodarska oblika: plačilo začasno uporabo sredstva, ki ga nadzoruje nekdo drug. Za ta esej ni najpomembnejše vprašanje, ali je vsako ponavljajoče se plačilo v strogem ekonomskem smislu »renta«, temveč ali nadzor nad redkim prehodom ustvarja trajen zahtevek do ljudi, ki ta dostop potrebujejo. Zemlja, intelektualna lastnina, digitalni prehodi, licence in nadzor omrežij lahko vsi ustvarjajo renti podobno moč.

Stanovanje vprašanje naredi konkretno. Lastnik doma z obvladljivimi stroški kopiči varnost in pogosto bogastvo. Dolgoročni najemnik financira lastnikovo premoženje, hkrati pa ostaja izpostavljen spremembam cen, odpovedi in omejenemu nadzoru nad prostorom. Najemnik ima lahko pravno varstvo, vendar se strukturna delitev med lastnikom in nelastnikom prenaša in krepi skozi generacije.

Dolg lastništvo zaplete. Gospodinjstvo s hipoteko je hkrati lastnik in dolжник. Banka v hiši ne živi, vendar ima pravno izvršljiv zahtevek do prihodnjih plačil in navsezadnje do zavarovanja. Dolg omogoča dostop do lastništva, hkrati pa vnaprej razporedi prihodnji dohodek.

Pomembno merilo ni, ali je človek lastnik na papirju. Pomembno je, koliko diskrecijske sposobnosti mu ostane po poravnavi nadrejenih zahtevkov. Močno zadolžen lastnik ima lahko manj praktične svobode kot varen najemnik v javnem oziroma neprofitnem stanovanju. Podjetje z veliko sredstvi lahko prek pogodbenih zavez nadzorujejo posojilodajalci. Država je lahko formalno suverena, medtem ko ji fiskalne obveznosti ožijo politične izbire.

Kapita-fevdalizem se pojavi tam, kjer se lastništvo koncentrira, večina pa postane trajni uporabnik. Lastniki zemlje, stanovanj, platform, intelektualne lastnine in finančnih terjatev prejemajo ponavljajoča se plačila od ljudi, ki morajo dostopati do bistvenih virov. Uporabnik se lahko premika med ponudniki, vendar vsaka pot zahteva dajatev v pogodbeni obliki.

Tudi tu mora imeti analogija mejo. Najemnina ni fevdalna renta samo zato, ker uporabljamo podobno besedo. Sodobni najemniki imajo pravice, trge, mobilnost in politično državljanstvo. Kredit lahko ustvarja blaginjo, ne podedovane podrejenosti. Intelektualna lastnina lahko nagrajuje izum. Bistvo je kumulativno: ko se veliko področij premakne od lastništva k preklicljivemu dostopu, postane samostojnost odvisna od neprekinjenega dohodka in skladnega sodelovanja.

Družba dostopa je lahko materialno bogata in politično krhka. Vse je na voljo, malo pa je varnega. Človek lahko v trenutku priključuje prevoz, zabavo, shrambo, delovni prostor in storitve, vendar jih lahko izguba računa, neuspešno plačilo, zvišanje cene ali sprememba pravil prav tako hitro odvzame.

Razpršeno lastništvo zato ni nostalgичna navezanost na predmete. Je ustavno vprašanje. Kdo ima pravico še naprej uporabljati sredstva življenja, ko dohodek preneha, pravila se spremenijo ali institucije odpovejo?

Lastninska politika, združeno stanovanje, lastništvo zaposlenih, odprti standardi, pravica do popravila, prenosljivost podatkov, javna infrastruktura in omejitve protikonkurenčnega nadzora niso ločena tehnična vprašanja. Določajo, ali imajo državljani trajne oporne točke zunaj institucionalnega dovoljenja.

14. Državljan kot razdrobljeni suveren

Demokracija razglasa, da legitimna javna oblast izvira iz ljudstva. Državljan ni lastnik države v običajnem lastninskem smislu. Nihče ne more prodati deleža parlamenta ali zastaviti policijske postaje. Državljeni pa kolektivno pooblašajo institucije, ki jim vladajo.

To ustvarja paradoks. Državljan je hkrati vir in predmet oblasti. Pomaga izbrati sistem, nato pa prejme njegov davčni račun, sodno odločbo, dovoljenje ali kazen. Ista oseba je drobci suverena in predmet upravljanja.

Prehod od cesarja k demokratični državi suverenosti ne odpravi. Prerazporedi legitimnost. Noben državljani sam ne podeduje cesarjeve oblasti. Vsak ima droben delež v oblasti, s katero se funkcije ustvarjajo in omejujejo.

Zaradi tega se javna oblast temeljno razlikuje od zasebnega gospodarstva. Obdavčitev je za posameznika obvezna, vendar je odobrena skozi kolektivni pravni red. Prihodki financirajo javne funkcije, na katere lahko državljani vplivajo, jih nadzorujejo in izpodbijajo. Uradniki delujejo v funkcijah, ki sočasne in pravno omejene. Sodišča lahko nadzorujejo oblast. Volitve omogočajo zamenjavo.

Te varovalke so odločilne. Toda demokratično pooblastilo lahko postane tanko. Državljan voli občasno, upravo pa srečuje neprestano. Zapletene sisteme vodijo agencije, predpisi, javna naročila, strokovni organi in programska oprema, ki jih le malo volivcev razume. Razdalja med kolektivno suverenostjo in individualno izkušnjo se povečuje.

Državljan se zato lahko v teoriji počuti politično močnega, v praksi pa upravno majhnega. Država pravi: »Ta oblast izvira iz vas.« Urad pravi: »Vzemite številko.«

Kapita-fevdalna analiza se sprašuje, ali je demokratični glas dovolj močan, da upravlja institucije, ki delujejo v imenu državljanov. Volitve same morda ne zagotavljajo zadostnega nadzora nad tehnično, lokalno ali rutinsko oblastjo. Preglednost, posvetovanje, ombudsmani, sodni nadzor, tožbe v javnem interesu, dostop do informacij javnega značaja, lokalna udeležba in neodvisni mediji abstraktno suverenost pretvarjajo v uporabljen vpliv.

Vprašanje obdavčitve ponazori razliko med javno obveznostjo in zasebnim črpanjem. Fevdalna dajatev je lahko vezana na status, zemljo ali pravico določenega gospoda. Sodobni davek temelji na splošnem pravu in naj bi financiral javne namene. Davkoplačevalec lahko voli, protestira, zahteva informacije, kritizira porabo in izpodbija nezakonito odmero.

Legitimnost pa oslabi, ko je obdavčitev videti nepregledna, neenaka, potratna ali ujeta v interesne mreže. Državljeni države ne doživljajo kot kolektivne samouprave, kadar pravila pišejo akterji s privilegiranim dostopom, bremena padajo neenakomerno ali javne storitve odpovedujejo, medtem ko črpanje ostaja učinkovito.

Družbena pogodba ne more preživeti samo na formalnem pooblastilu. Potrebuje vidno vzajemnost. Ceste, šole, skrb, varnost, sodišča, infrastruktura in zaščita morajo pokazati, da se kolektivni zahtevki vračajo kot kolektivna sposobnost.

Država lahko postane tudi platformi podoben vratar, ko se bistvene javne storitve digitalizirajo brez dostopnih alternativ. Državljan lahko za uveljavitev pravice potrebuje račun, napravo, identifikator ali avtomatizirano preverjanje. Učinkovitost se za mnoge izboljša, izključitev pa se poglobi za tiste, katerih življenje se ne prilega vmesniku.

Demokracijski izziv je zato dvojen: omejiti zasebne oblasti, ki vladajo brez javne legitimnosti, in omejiti javne oblasti, ki vladajo v javnem imenu brez učinkovite udeležbe.

Državljan ni svoboden samo zato, ker je suveren kolektiven. Svoboden je, kadar kolektivna oblast ostaja dosegljiva, obrazložena, popravljiva in omejena.

15. Zakaj ljudje sprejemajo, iščejo in reproducirajo hierarhijo

Noben sistem oblasti ne preživi samo z zunanjo prisilo. Trajne ureditve nosijo v sebi ljudje, ki v njih živijo. Pravila postanejo navade, pričakovanja, identitete in moralne sodbe. Podrejeni ne uboga samo. Lahko se nauči želeti varnost hierarhije, braniti njene simbole in prenašati njeno disciplino na druge.

Frommova analiza bega pred svobodo se začne z neprijetnim opažanjem: osvoboditev je lahko zastrašujoča. Svoboda odstrani zunanje vezi, vendar človeka hkrati izpostavi negotovosti, odgovornosti, osamljenosti in neuspehu. Vnaprej določeno mesto je lahko zatiralsko in hkrati pomirjujoče. Človek, ki ve, kje mora stati, se lahko počuti varnejše od človeka, ki mora svoje življenje oblikovati pod pogoji tveganja.

To pomaga pojasniti, zakaj sodobne odvisnosti ne moremo razumeti kot preprosto prevaro. Institucije ponujajo resnične dobrine: dohodek, identiteto, strokovnost, zaščito, skupnost, status, udobje in olajšanje odločanja. Zaposleni ne prejme samo plače, temveč tudi vlogo. Uporabnik platforme ne prejme samo storitve, temveč vidnost in pripadnost. Državljan ne prejme samo pravil, temveč javni svet. Organizacija zmanjšuje negotovost tako, da pove, kaj šteje.

Hierarhija omogoča tudi premikanje odgovornosti navzgor in navzdol. Podrejeni lahko reče: »Samo navodila sem upošteval.« Nadrejeni: »Sistem je to zahteval.« Vsak človek zaseda delno vlogo, moralno breme celote pa je težko locirati.

Reichov polemični »mali človek« pokaže še en mehanizem: človek, ki se počuti nemočnega, lahko nadomestilo išče v drobni oblasti, ki jo ima nad nekom drugim. Referent blokira obrazec. Vodja disciplinira delavca. Izkušeni zaposleni poniža novince. Uporabnik prijavi drugega uporabnika. Državljan zahteva strogost do šibkejših skupine. Podrejenost in dominacija lahko obstajata v isti osebi.

Sodobna organizacija je piramida ljudi, ki so hkrati nad in pod nekom. Vodja je podrejen ciljem in nadrejen zaposlenim. Minister je nadrejen oddelku ter podrejen pravu, vladi, parlamentu, stranki, proračunu, medijem in volitvam. Platformni delavec je podrejen razvrščanju, vendar lahko prek storitve izvaja oblast nad stranko. Državljan je podvržen državi in hkrati sodeluje pri njenem pooblaščenju.

Ta dvojni položaj sistem stabilizira. Skoraj vsak ima drobec oblasti in izkušnjo odvisnosti. Razmnoženi gospodar ni samo nad nami. Reproducira se skozi nas.

Ideologija ureditev krepi tako, dačasne institucije predstavi kot naravne. Tržni rezultat se zdi zaslužen, ker je tržni rezultat. Algoritmčno razvrščanje objektivno, ker je številčno. Birokratska kategorija nujna, ker je standardizirana. Pravilo na delovnem mestu učinkovito, ker služi organizaciji. Vprašanje »Kdo je izbral to zasnovano?« izgine za stavkom »Tako pač sistem deluje.«

Žižkovo delo o ideologiji je tu uporabno, ker sodobno verovanje pogosto ne potrebuje naivne prepričanosti. Ljudje lahko vedo, da je sistem nepopoln, manipuliran ali absurden, in v njem še naprej sodelujejo, ker je sodelovanje materialno nujno. Cinizem sam po sebi ne ustvari svobode. Delavec se lahko šali iz nesmiselnih metrik in jih hkrati optimizira. Uporabnik lahko platformi ne zaupa in je od nje odvisen. Volivec lahko obsoja birokracijo in zahteva koristi, ki jih ta upravlja.

Pomembna je tudi pripadnost. Le Bonove teorije množic ne smemo obravnavati kot univerzalni znanstveni zakon, vendar je njegova pozornost do sugestije, prestiža in čustvene identifikacije zgodovinsko poučna. Množična politika ne vlada samo z ukazom. Ponuja podobe, v katerih se ljudje prepoznajo. Voditelj, stranka, narod, gibanje, podjetje ali platforma postanejo posoda identitete.

Stari gospodar je zahteval poslušnost. Sodobna institucija pogosto išče identifikacijo. Idealni zaposleni ponotranji poslanstvo. Idealni kupec se pridruži skupnosti. Idealni državljani izvajajo pripadnost. Idealni ustvarjalec prilagodi izražanje občinstvu. Ko se identiteta in institucija zlijeta, kritika deluje kot izdaja samega sebe.

Svobodna družba mora zato gojiti več kot pravne pravice. Gojiti mora psihološke sposobnosti: prenašanje negotovosti, zmožnost nestrinjanja brez popolne izključitve, samozavest za spreminjanje institucij in dovolj široke identitete, da preživijo odhod iz službe, stranke, platforme ali statusne skupine.

Izhod je težak, kadar hierarhija človeku daje ves njegov pomen. Institucionalni pluralizem je zato psihološka zaščita. Človek bi moral pripadati več kot enemu svetu.

16. Kje fevdalna analogija odpove

Resna teorija mora prepoznati ne samo, kaj analogija razkrije, temveč tudi kaj zakrije. Izraz kapita-fevdalizem je zapomnljiv prav zato, ker tvega pretiravanje. Če ga uporabljamo nepazljivo, lahko splošči zgodovino, trivializira zatiranje in vsako neprijetno obveznost spremeni v dokaz podložnosti.

Prva meja je pravni status. Srednjeveške in zgodnjenovoveške odvisne skupine so bile lahko vezane z rojstvom, stanom, zemljo, običajno obveznostjo in podedovano jurisdikcijo. Sodobni zaposleni, najemniki, posojilodajalci, podjetniki in uporabniki so pravne osebe oziroma subjekti z državljanstvom, pogodbenimi pravicami, mobilnostjo in dostopom do sodišč. Te pravice so lahko v praksi neenake, vendar niso kozmetične.

Druga meja je nasilje. Fevdalne in gospodinske hierarhije so pogosto delovale v družbenih redih, ki so dopuščali oblike telesnega, domačega, spolnega in sodnega nasilja, ki so po sodobnem pravu nesprejemljive. Sodobne institucije so lahko prisilne, vendar odpoved zaposlitve ni enaka telesnemu kaznovanju in ukinitve računa ni enaka zaporu.

Tretja meja je mobilnost. Sodobni ljudje lahko zamenjajo delodajalca, poklic, prebivališče, združenje in političnega predstavnika v obsegu, ki ga statusne družbe niso poznale. Izhod je lahko drag, vendar pravna možnost spremeni pogajanje in identiteto.

Četrta meja je javna legitimnost. Demokratični davek ni samo gospodova dajatev. Temelji na splošnem pravu, financira javne funkcije in ga je mogoče politično ter sodno izpodbijati. Sodnikova oblast ni zasebno lastništvo jurisdikcije. Ministrska funkcija ni dedna suverenost.

Peta meja je tržna pluralnost. Konkurenčni trgi lahko moč razpršijo. Kadar veliko delodajalcev, posojilodajalcev, najemodajalcev in platform tekmuje po poštenih pravilih, posamezniki dobijo alternative. Fevdalna razmerja niso bila običajne tržne menjave med zamenljivimi ponudniki.

Šesta meja sta lastništvo in inovacija. Kapitalistična lastnina lahko omogoči široko eksperimentiranje, naložbe in mobilnost. Platforma, družba ali banka ni zgolj pobiralec rente; lahko ustvari infrastrukturo, usklajuje zapleteno proizvodnjo, nosi tveganje in ponuja storitve izjemne vrednosti.

Te razlike pomenijo, da teza nikoli ne sme biti »nič se ni spremenilo«. Veliko se je spremenilo in veliko izboljšalo. Boljša teza je, da je modernost preoblikovala arhitekturo odvisnosti. Osebna, združena in podedovana oblast je postala specializirana, pravna, pogodbeni in institucionalna oblast.

Analogija odpove vedno, ko spregleda varovalke. Sodnik z neodvisnostjo, obrazložitvijo, pritožbo in pravili o izločitvi ni fevdalni gospod. Delodajalec, omejen z delovnim pravom in kolektivnim pogajanjem, ni gospodar gospodinjstva. Platforma z interoperabilnostjo, poštenim postopkom in resnično konkurenco ni zasebno gospodarstvo. Socialni organ, ki zagotavlja univerzalne pravice, ni pokrovitelj, ki deli usluge.

Analogija postane uporabna, ko te varovalke oslabijo. Deluje tam, kjer se lastništvo združi z upravljanjem, kjer je odvisnost trajna, pravila enostranska, izhod ogroža osnovno preživetje, oblast je nepregledna in prizadeti človek nima glasu.

Kapita-fevdalizem ni zgodovinsko obdobje ali popoln družbeni sistem, ki bi nadomestil kapitalizem. Je konfiguracija moči, ki se lahko znotraj sodobnega kapitalizma in uprave pojavi takrat, ko se funkcije, ki jih je modernost ločila, znova zgostijo. Je zdrs znotraj sodobnega kapitalizma in uprave. Opisuje položaje, v katerih sodobne pravne oblike nosijo koncentracije odvisnosti, ki na funkcionalni ravni spominjajo na starejšo gospodarstvo.

Pojem je zato treba uporabljati primerjalno, ne teatralno. Spraševati se mora »bolj ali manj«, ne razglášati »je ali ni«. Gospodarstvo lahko vsebuje zelo konkurenčne sektorje in fevdalnim podobna ozka grla. Človek je lahko na enem področju samostojen, na drugem pa globoko odvisen. Država je lahko ustavno demokratična in na upravnem robu samovoljna.

Cilj je natančnost. Če vse razglasimo za fevdalno, se izognemo analizi dejanske institucije. Metafora naj preiskavo začne, ne konča.

17. Diagnostika kapita-fevdalne moči

Pojem postane dragocenejši, ko ga spremenimo v praktični preizkus. Naslednji okvir razlikuje običajno organizacijo od koncentrirane odvisnosti. Noben posamezen dejavnik ni odločilen. Pomemben je vzorec.

Razsežnost	Nizka kapita-fevdalna intenzivnost	Visoka kapita-fevdalna intenzivnost
Nujnost	Storitev je neobvezna ali zlahka zamenljiva	Dostop je nujen za delo, stanovanje, kredit, identiteto ali javno življenje
Izhod	Odhod je cenovno dosegljiv in pravice so prenosljive	Izhod povzroči veliko gospodarsko, ugledno, pravno ali družbeno izgubo
Določanje pravil	Pogoji so dogovorjeni, stabilni in razumljivi	Pravila so enostranska, zapletena in se pogosto spreminjajo
Glas	Uporabniki ali delavci se lahko organizirajo, pritožijo in vplivajo na odločitve	Pritožbe so individualizirane, avtomatizirane ali prezrte
Preglednost	Cene, razvrščanje, obveznosti in razlogi so vidni	Ključne odločitve so odvisne od skritih modelov ali diskrecijskih meril
Lastništvo	Udeleženci ohranijo trajen nadzor nad orodji, podatki in odnosi	Vratar ima v lasti infrastrukturo, dostop do strank in ugled
Tveganje in nadzor	Tisti, ki nadzorujejo odločitve, nosijo ustrezno tveganje	Tveganje se prenaša navzdol, nadzor ostaja zgoraj
Konkurenca	Obstaja več interoperabilnih alternativ	Omrežni učinki, pomanjkanje, licenciranje ali stroški menjave ustvarjajo ujetost

Razsežnost	Nizka kapita-fevdalna intenzivnost	Visoka kapita-fevdalna intenzivnost
Čas	Obveznosti so predvidljive in omejene	Stalna razpoložljivost in ponavljajoči se zahtevki vnaprej razporejajo prihodnost
Pravno sredstvo	Na voljo je neodvisen, pravočasen in cenovno dostopen pregled	Institucija je sodnik lastnih odločitev

Razmerje z nizko intenzivnostjo je lahko še vedno hierarhično. Hierarhija ni samodejno dominacija. Bolnišnice, sodišča, šole, podjetja in javni organi potrebujejo usklajevanje, strokovnost in odločitve. Diagnostika sprašuje, ali je oblast omejena z vzajemnimi obveznostmi in resničnimi alternativami.

Krajšo različico daje pet vprašanj.

1. Ali lahko človek reče ne, ne da bi izgubil temelje življenja?

To je preizkus izhoda. Pravna možnost zavrnitve ni dovolj, kadar zavrnitev sproži brezdomnost, izgubo zdravstvenega varstva, izgon, poklicno izključitev ali neobvladljiv dolg. Bolj ko je razmerje nujno, močnejša mora biti zaščita možnosti izhoda.

2. Ali lahko institucija spremeni pravila brez smiselnega soglasja?

To je preizkus zasebnega določanja pravil. Dominantna platforma, najemodajalec, delodajalec ali posojilodajalec pridobi kvazivladno moč, kadar lahko pogoje spremeni, stroške odhoda pa nosijo udeleženci.

3. Ali se nadzor ujema z odgovornostjo?

To je preizkus tveganja. Institucija ne bi smela nadzorovati cene, dostopa, podatkov in standardov, hkrati pa vse operativno tveganje prelagati na nominalno neodvisne udeležence. Moč brez odgovornosti je značilni podpis razmnoženega gospodarja.

4. Ali je odločitev razumljiva in izpodbojna?

To je preizkus poštenega postopka. Človek, ki ga zadeva pomembna odločitev, bi moral vedeti, kdo jo je sprejel, po katerem pravilu, na podlagi katerih informacij in po katerem postopku jo je mogoče popraviti.

5. Kdo že ima jutrišnji dan?

To je preizkus časa. Seštejte stalne obveznosti, pričakovano razpoložljivost, odplačevanje dolga, najemnino, skrb, upravne naloge in pritisk ugleda. Rezultat pokaže, koliko prihodnje sposobnosti ostane v človekovem lastnem upravljanju.

Okvir prepreči pogosto napako: merjenje svobode po številu vidnih izbir. Človek lahko izbira med desetimi platformami s podobnimi pogoji, več najemodajalci na trgu s pomanjkanjem stanovanj ali več službami z enako nestabilnimi urniki. Izbira med odvisnimi položaji ni isto kot institucionalna neodvisnost.

Prepreči tudi nasprotno napako, da bi vsako obveznost obravnavali kot zatiranje. Človek, ki živi v družbi, bo dolžan davke, dolgove, skrb, delo in spoštovanje legitimnih pravil. Svoboda ni odsotnost zahtevkov. Je sodelovanje pri njihovem oblikovanju, sorazmernost bremena, varnost pred samovoljno izključitvijo in ohranitev smiselnega preostanka.

Diagnostiko je mogoče uporabiti za organizacije, sektorje ali osebne položaje. Lahko usmerja regulacijo, konkurenčno politiko, razvrščanje delovnih razmerij, upravljanje platform, najemno pravo, pravice do podatkov in zasnovano socialne države. Najpomembneje je, da pozornost odmakne od oznak. »Partner« je lahko podrejen.

»Lastnik« lahko nima nadzora. »Uporabnik« je lahko upravljan. »Samostojni izvajalec« je lahko odvisen. Javni »upravičenec« ima lahko pravno pravico.

Imena opisujejo površino. Diagnostika preučuje razmerje.

18. Svoboda kot izhod, glas, lastništvo, varnost in čas

Možnost neuspeha brez izbrisa.

Sodobno svobodo pogosto skrčimo na izbiro. Potrošnik izbere izdelek. Zaposleni službo. Volivec predstavnika. Uporabnik se odloči, ali bo kliknil. Izbira je pomembna, vendar je samo ena razsežnost.

Popolnejši opis svobode zahteva pet sposobnosti.

Izhod

Človek mora biti sposoben zapustiti razmerje brez katastrofalne izgube. Izhod disciplinira moč, ker institucija ve, da udeleženci lahko odidejo. Toda izhod mora biti praktičen, ne zgolj pravni. Prenosljive pokojnine, prejemki, kvalifikacije, podatki, ugled, telefonske številke in poklicna omrežja naredijo svobodo resnično.

Glas

Izhod sam ni dovolj. Ljudem ne bi smelo biti treba zapustiti vsake institucije, ki nanje vpliva. Delavci potrebujejo zastopanje. Najemniki organiziranje. Uporabniki pritožbo. Državljeni sodelovanje. Glas posamezno pritožbo spremeni v sposobnost spreminjanja skupnih pravil.

Lastništvo

Trajno lastništvo ustvarja območja neodvisnosti. To so lahko dom, prihranki, orodje, intelektualna lastnina, pravice do podatkov, delnice, članstvo v zadrugi ali javno lastništvo ključne infrastrukture. Lastništvo ni nujno vedno individualno. Skupna in združna lastnina lahko preprečita tako zasebni monopol kot birokratsko dominacijo.

Varnost

Človek se pod neposredno grožnjo pomanjkanja ne more svobodno pogajati. Socialno zavarovanje, zdravstvo, izobraževanje, osnovna dohodkovna podpora, zaščita ob brezposelnosti in dostopen insolvenčni postopek ustvarjajo materialna tla, s katerih je mogoče zavrniti. Varnost ni sovražnik svobode; pogosto je njen predpogoj.

Čas

Človek mora ohraniti nadzor nad smiselnim delom življenja. Predvidljivi urniki, počitek, dopust za skrb, omejitve nadzora, pravica do odklopa in zaščita pred neskončnim upravnim bremenom varujejo časovno suverenost.

Te sposobnosti se med seboj krepijo. Lastništvo brez varnosti se lahko izgubi v krizi. Izhod brez prenosljivih pravic je drag. Glas brez časa je neuporaben. Varnost brez poštenega postopka postane pogojena odvisnost. Čas brez dohodka postane neprostoVOLjna brezdelnost, ne svoboda.

Ta model pojasni tudi vlogo trgov in držav. Trgi lahko prek alternativ omogočijo izhod, koncentracija pa ga lahko odpravi. Države lahko zagotavljajo varnost in pravice, birokracija pa oslabi glas in čas. Lastništvo lahko varuje samostojnost, koncentrirano lastništvo pa lahko dominira nad drugimi. Nobena posamezna institucija ne zagotavlja svobode.

Svoboda je zato ekološka. Nastaja iz ravnotežja med močmi.

Ideal ni družba brez hierarhije. Kompleksne družbe potrebujejo specializirano oblast. Ideal je družba, v kateri nobena hierarhija ne postane totalna, nobena institucija edini vratar in se ljudje lahko premikajo med vlogami, ne da bi izgubili svojo človeškost.

Ranljivost srednjeveškega hlapca je izvirala iz zlitja plače, doma, hrane, zaščite in ugleda v enem gospodinjstvu. Sodobna svoboda se je širila z ločitvijo teh področij. Kapita-fevdalni zdrs se začne, ko se ponovno zlepijo prek ugodnosti, vezanih na zaposlitev, kreditnega ocenjevanja, identitete na platformah, povezovanja podatkov, pomanjkanja stanovanj ali monopolizirane infrastrukture.

Politična naloga je zato ohraniti funkcionalno ločitev okoli človeka. Delodajalec ne bi smel imeti v lasti doma. Najemodajalec ne bi smel nadzorovati političnega glasu. Platforma ne bi smela posedovati ugleda, ki ga človek potrebuje za uporabo konkurenta. Upnik ne bi smel določati dostopa do nepovezanih pravic. Država ne bi smela vsakega podatka znova uporabljati za vsak namen.

Človek bi moral biti sposoben odpovedati na enem področju, ne da bi izginil z vseh drugih.

19. Institucionalna zasnova proti kapita-fevdalnemu zdrs

Kritika razmnoženega gospodarja postane prazna, če ponuja samo sumničavost. Cilj ni odpraviti organizacije, pogodbe, kredita, platform ali javne uprave. Treba jih je oblikovati tako, da moč ostane omejena in vzajemna.

Iz analize sledi več načel.

Ločite lastništvo od nenadzorovanega upravljanja

Lastniki lahko določajo pravila za svojo lastnino, vendar nadzor nad bistveno infrastrukturo ustvari obveznosti, ki presegajo običajno lastništvo. Dominantne platforme, javna omrežja, plačilni sistemi, trgovine z aplikacijami, ponudniki stanovanj in podatkovni posredniki bi morali imeti dolžnosti poštenosti, nediskriminacije, preglednosti in dostopa, sorazmerne njihovi moči vratarja.

Naj bodo pravice prenosljive

Ljudje ob menjavi institucije ne bi smeli izgubiti nakopičene identitete. Prejemki, kvalifikacije, ugled, podatki, vsebina in poklicna zgodovina naj se, kjer je mogoče, prenašajo. Prenosljivost znižuje strošek izhoda in preprečuje, da bi ena institucija posedovala udeleženčevo preteklost.

Uskladite tveganje z nadzorom

Razvrščanje delovnega statusa, franšizno pravo, dobavne pogodbe in regulacija platform bi morali presojati dejanski nadzor, ne oznak. Akter, ki določa ceno, dostop, standarde uspešnosti in odnose s strankami, bi moral nositi ustrezne dolžnosti in tveganja.

Vgradite pošten postopek v avtomatizirane in zasebne sisteme

Odločitve z resnimi posledicami zahtevajo obvestilo, razloge, popravek, pritožbo in človeško odgovornost. Strošek pregleda ne bi smel presegati vrednosti pravice. Institucija ne bi smela biti zadnji sodnik svojega skritega postopka.

Zaščitite časovno suverenost

Predvidljivo razporejanje dela, omejitve zahtev po delovnem času, razumno predhodno obvestilo, plačan dopust, počitek in zmanjševanje nepotrebnega upravnega dela varujejo vir, prek katerega se izvaja vsaka druga svoboda: čas.

Podprite pluralno lastništvo

Lastništvo zaposlenih, zadruga, vzajemne organizacije, javne alternative, skupnostni zemljiški skladi, odprtokodna infrastruktura in dostop do manjšega lastništva razpršijo nadzor. Namen ni zamenjati vsakega zasebnega podjetja, temveč preprečiti, da bi en model lastništva postal edini prehod.

Ohranite konkurenco z interoperabilnostjo

Konkurenca je šibka, kadar uporabniki ne morejo prenesti podatkov, komunicirati med omrežji ali ohraniti ugleda. Interoperabilnost trg spremeni iz izbire med zaprtimi posestvi v izbiro med povezanimi storitvami.

Zagotovite univerzalne temelje

Zdravstvo, izobraževanje, pravna zaščita, osnovna infrastruktura in socialno zavarovanje zmanjšujejo sposobnost katerekoli zasebne institucije, da preživetje pogojuje s poslušnostjo. Univerzalnost zmanjšuje tudi stigmo in upravni nadzor.

Okrepite kolektivni glas

Posameznikovo soglasje je šibko proti standardiziranim sistemom. Sindikati, poklicna združenja, organizacije najemnikov, sveti uporabnikov, zadruga in telesa v javnem interesu prizadetim omogočajo kolektivno pogajanje o pravilih.

Omejite sekundarno uporabo podatkov

Informacija, zbrana za en namen, ne bi smela samodejno postati moč v drugem. Omejitev namena ohranja ločenost institucij in preprečuje ponovno sestavljanje popolnih profilov.

Oblikujte sistem za dostojen neuspeh

Civiliziran sistem dovoljuje napake brez popolnega propada. Insolventnost, prestrukturiranje plačil, pritožbeni roki, neprekinjenost prejemkov, popravljanje evidenc in druge možnosti preprečujejo, da bi začasni neuspeh postal trajen status.

Te reforme imajo skupno načelo: odvisnost ne sme potihlo postati dominacija. Vsaka institucija ustvari nekaj odvisnosti, ker sodelovanje zahteva zanašanje na druge. Dominacija se začne, ko odvisna stran nima alternativ, glasu, znanja in pravnega sredstva.

Merilo ni popolna enakost. Delodajalec bo usmerjal delo. Sodišče bo izdajalo zavezujoče odločitve. Banka bo zahtevala vračilo. Platforma bo uveljavljala pravila. Merilo je, ali oblast ostaja povezana z namenom in omejena z osebnostjo ljudi, ki so ji podvrženi.

Sodobna družba ne bi smela poskušati odpraviti vseh gospodarjev tako, da se pretvarja, da nihče ne vlada. Upravljanje bi morala narediti vidno, deljivo, izpodbojno in začasno.

20. Kdo ima jutrišnji dan?

Leta 1350 pride oskrbnik na kmetijo. Gospodinjstvo je nameravalo dan uporabiti za svoje polje, vendar ga je podedovana obveznost že dodelila drugam.

V času širjenja uprave pride uradnik z registrom. Takoj ne odnese ničesar. Gospodinjstvo postane upravno razvidno, prihodnje zahtevke pa je lažje organizirati.

V industrijskem mestu zazvoni ura. Delavec je vstopil po pogodbi, vendar izmerjeni interval zdaj pripada organizaciji.

V digitalnem gospodarstvu ne pride nihče. Telefon zavibrira. Plačilo zapade. Naročnik zahteva nujnost. Platforma spremeni vidnost. Ocena se premakne. Dnevu nihče odkrito ne poveljuje. Ovrednoten je, razvrščen, načrtovan in vnaprej razporejen.

V teh prizorih se orodje spreminja. Vprašanje ostaja.

Kdo ima pravico odločati, kako bo uporabljen jutrišnji dan drugega človeka?

Odgovor ne more biti »nihče«. Ljudje živimo skozi obveznosti. Otroci, partnerji, bolniki, kupci, sodelavci, državljani in naši prihodnji jazi imajo legitimne zahtevke do časa. Svoboda ni koledar brez dolžnosti.

Odgovor tudi ne more biti »kdorkoli je lastnik«. Lastnina je potrebna za samostojnost, vendar lahko nosi oblast nad drugimi, ki potrebuje omejitve. Odgovor ne more biti niti »država«, ker lahko kolektivna oblast postane oddaljena in upravna. Niti »trg«, ker lahko tržna izbira obstaja skupaj z ozkimi grli in nujnostjo. Niti samo »posameznik«, ker smo posamezniki odvisni od infrastrukture, ki je nismo sami zgradili.

Zagovarjati je mogoče ustavni odgovor: jutrišnji dan naj se deli prek institucij, v katerih so zahtevki vidni, utemeljeni, vzajemni, omejeni in izpodbojni. Noben akter ne bi smel pridobiti toliko zahtevkov, da človeku ne ostane smiselni preostanek.

Modernost gospodarja ni odpravila tako, da bi odstranila vsako funkcijo ukazovanja. Gospodarja je razstavila. Sodniku je odvzela zemljo, ministru dednost, delodajalcu lastništvo gospodinjstva, mnogim javnim funkcijam pa osebno diskrecijo. Status je pretvorila v pogodbo, spomin v evidence, ukaz v postopek in nasilje v regulirano izvrševanje.

To so bili ogromni dosežki. Toda drobci se lahko znova nakopičijo. Platforma lahko združi trg, regulatorja, sodišče in pobiralca dajatev. Delodajalec lahko združi dohodek, zdravstveno varnost, priseljski status in ugled. Banka lahko desetletja dela spremeni v tok plačil. Podatkovni sistem lahko poveže identitete med institucijami. Koncentrirano lastništvo lahko državljane spremeni v trajne najemnike sistemov, ki jih potrebujejo.

Kapita-fevdalizem poimenuje to ponovno zvezovanje moči. Ni vrnitev srednjega veka, temveč konfiguracija, v kateri se lastništvo, določanje pravil, nadzor, sankcija in nadzor nad izhodom začnejo znova zbirati v istih rokah.

Stari gospod je bil viden, ker je prebival v gradu. Razmnoženega gospodarja je težje videti, ker se kaže kot običajen postopek. Prisoten je v vsaki ureditvi, kjer ozki pogodbeni zahtevek postane široka sposobnost oblikovanja življenja; kjer lastnik postane upravljavec; kjer ocena postane status; kjer dostop nadomesti varno posest; kjer je prihodnost zastavljena, še preden jo človek lahko izbere.

Pravilen odgovor ni nostalgija po preprostejšem svetu. Gospodstvo ni bilo svobodno. Gospodar gospodinjstva ni bil human samo zato, ker so ga osebno poznali. Lokalno znanje je lahko obstajalo skupaj z nasiljem, izključevanjem, podedovanim položajem in samovoljno odvisnostjo.

Cilj je popolnejša modernost: takšna, ki ohrani pravo, mobilnost, trge, javno upravo in tehnološko usklajevanje, logiko ločevanja in odgovornosti pa razširi na nova središča moči.

Sodniki morajo ostati ločeni od zasebnih interesov. Ministri morajo ostati začasni uporabniki javne oblasti. Delodajalci ne smejo kupiti celotnega človeka. Podjetniki morajo ohraniti nadzor, sorazmeren s tveganji, ki jih nosijo. Platforme ne smejo upravljati bistvenih ozemelj brez javnih obveznosti. Algoritmi ne smejo izdajati odločitev z resnimi posledicami brez odgovornih institucij za njimi. Državljeni morajo imeti dovolj varnosti, lastnine, glasu in časa, da lahko zavrnejo.

Merilo napredka ni samo, koliko družba proizvede ali kako hitro se sistemi odzovejo. Merilo je, koliko nezahtevane prihodnosti ostane v rokah običajnega človeka.

Družba lahko ponuja neomejeno udobje in hkrati oži samostojnost. Vse lahko naredi dostopno, ne da bi karkoli naredila varno. Lahko množi izbire in hkrati standardizira pogoje pod njimi. Lahko slavi neodvisnost ter zahteva stalna plačila institucijam, ki imajo v lasti prehode.

Najgloblji politični konflikt zato ni samo med državo in trgom, delavcem in kapitalistom, javnim in zasebnim ali tradicijo in napredkom. Je med ureditvami, ki razpršujejo sposobnost delovanja, in ureditvami, ki koncentrirajo odvisnost.

Gospodar se ni vrnil.

Postal je pogodba, urad, urnik, platforma, podatkovna zbirka, najemodajalec, posojilodajalec in ocena.

Nobeden od njih sam ne poseduje celotnega človeka.

Svoboda je odvisna od tega, da skupaj ne posedujejo jutrišnjega dne.

Knjige in strokovna literatura

- Bowman, W. D. (1993). The national and social origins of parish priests in the Archdiocese of Vienna, 1800–1870. *Austrian History Yearbook*, 24, 17–49. DOI: 10.1017/S0067237800005245.
- de Roover, F. E. (1930). The oldest example of double-entry bookkeeping. *Bulletin of the Business Historical Society*, 4(4), 11–13. DOI: 10.1017/S0007680500013957.
- Fromm, E. (2020). *Beg pred svobodo* (M. Drev, prev.). UMco. (Izvirnik objavljen 1941.)
- Gibbs, S. (2023). *Lordship, state formation and local authority in late medieval and early modern England*. Cambridge University Press.
- Godsey, W. D., & Maťa, P. (ur.). (2022). *The Habsburg monarchy as a fiscal-military state: Contours and perspectives, 1648–1815*. Oxford University Press for the British Academy.
- Hall, D., & Malcolm, E. (2020). Sexual and family violence in Europe. V R. Antony, S. Carroll & C. Dodds Pennock (ur.), *The Cambridge world history of violence* (zv. 3, str. 274–291). Cambridge University Press. DOI: 10.1017/9781316340592.015.
- Ingrao, C. W. (2019). *The Habsburg monarchy, 1618–1815* (3. izd.). Cambridge University Press.
- Jung, C. G. (2023). *Arhetipi in kolektivno nezavedno* (A. Leskovec, prev.). Beletrina.
- Lanzinger, M., & Maegraith, J. (2025). Tracing credit and debt among rural entrepreneurs in early modern Tyrol: A widow agriculturalist and an innkeeper. *Continuity and Change*, 40(2), 238–270. DOI: 10.1017/S0268416025100799.

- Le Bon, G. (2016). Psihologija množic: Študija vsakdanjega mišljenja (A. Radaljac, prev.). UMco. (Izvirnik objavljen 1895.)
- Marx, K. (2012). Kapital I: Kritika politične ekonomije (M. Dobnikar, prev.). Sophia.
- Moring, B., & Wall, R. (2017). Widows in European economy and society, 1600–1920. Boydell Press.
- Quinn, M., Oliveira, J., & Santidrián, A. (2022). Accounting controls at the Society of Jesus – 1646 to 2005. *Journal of Management History*, 28(2), 255–283. DOI: 10.1108/JMH-10-2020-0066.
- Rani, U., Pesole, A., & González Vázquez, I. (2024). Algorithmic management practices in regular workplaces: Case studies in logistics and healthcare. Publications Office of the European Union. DOI: 10.2760/712475.
- Reich, W. (1948). Listen, little man!: A document from the archives of the Orgone Institute (T. P. Wolfe, prev.; W. Steig, ilustr.). Orgone Institute Press.
- Sangster, A. (2025). The emergence of double entry bookkeeping. *The Economic History Review*, 78(2), 499–528. DOI: 10.1111/ehr.13358.
- Scott, J. C. (1998). Seeing like a state: How certain schemes to improve the human condition have failed. Yale University Press.
- Thompson, E. P. (1967). Time, work-discipline, and industrial capitalism. *Past & Present*, 38, 56–97. DOI: 10.1093/past/38.1.56.
- Venn, E. (2026). Žepni vodič po Kapita(fevda)lizmu. Beletrina.
- Weber, M. (1988). Protestantska etika in duh kapitalizma (P. Gantar & Š. Vevar, prev.). *Studia Humanitatis*.
- Weber, M. (1978). Economy and society: An outline of interpretive sociology (G. Roth & C. Wittich, ur.). University of California Press.
- Whittle, J. (ur.). (2017). Servants in rural Europe, 1400–1900. Boydell Press.
- Žižek, S. (1989). The sublime object of ideology. Verso.